

Bakea gudan

Unamuno,
historia eta karlismoa

Joxe Azurmendi

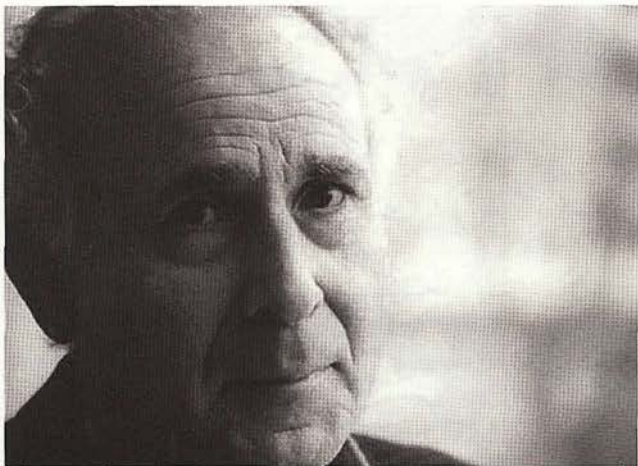
Hitzaurea: **Joseba Sarrionandia**

Bakea gudan

Unamuno, historia eta karlismoa

Joxe Azurmendi Otaegi | (Zegama, 1941).
Euskal idazlea, filosofoa eta irakaslea da. 1960ko hamarkadan *Jakin* aldizkariaren erredakzio taldean sartu zen. 1971n *Hitz berdeak* poema liburua eta *Hizkuntza, etnia eta marxismoa* saiakera argitaratu zituen. 1984an Jose Maria Arizmendarretari buruzko tesia irakurri zuen, *El hombre cooperativo* izenburuarekin argitaratu zutena. Pentsalari emankorra, besteak beste, lan hauek argitaratu ditu: *Arana Goireren pentsamendu politikoa* (1979), *Espainolak eta euskaldunak* (1992), *Demokratak eta biolentoak* (1997), *Oraingo gazte eroak* (1998), *Euskal Herria krisian* (1999) eta *Azken egunak Gandiagarekin* (2009).

Joxe Azurmendi

Bakea gudan
Unamuno, historia
eta karlismoa

Hitzaurrea
Joseba Sarrionandia

LEHENENGO EDIZIOA
Tafalla, 2012ko apirila

© Txalapartak EDIZIO HONENA
© Joxe Azurmendik OBRARENA

Editorial Txalaparta e.m.l.
San Isidro 35-1A
78. Posta kutxa
31300 Tafalla NAFARROA
Tel. 948 70 39 34
Fax 948 70 40 72
txalaparta@txalaparta.com
www.txalaparta.com

ISBN
978-84-15313-19-9
LEGE GORDAILUA
NA. 809-2012

AZALA ETA BILDUMAREN DISEINUA
Esteban Montorio
(Azala egiteko Heraclio
Fournierrek 1930ean
Gasteizen inprimatu zuen
«CAMPAÑA DE CARLOS V.
INFANTERÍA DE NAVARRA»
irudi orria erabili da.)

MAKETAZIOA
Monti

INPRIMAKETA
Graficas Lizarra
Tafallako errepedea 1. Km.
31132 Villatuerta - Nafarroa

HITZAURREA

MIGUEL UNAMUNOREN GERRA ETA BAKEA

I

MIGUEL UNAMUNO LOTSAGABEA IZAN ZELA pentsa daiteke, beharbada, euskal nazionalisten artean eragin handia zuela idatzi zionean 1917ko ekainaren 20an Alfonso Reyesi:

«he influido en el nacionalismo, en cuyas filas se me respeta y aún algo más. Lo más de su bagaje ideológico se lo dí yo a Sabino, y mi conferencia sobre la agonía del vascuence fué capital».

Lotsarik gabe, baina ez arrazoirik gabe. Unamuno, xx. mendearen hasierako euskal nazionalismoan eragilea izan zen. *Ad contrario*, batez ere, behin eta berriz arbuiatu zuelako euskal nazionalismoa. Euskararen modernizazioaren kontra 1901ean Bilboko hitzaldian eta beste askotan esan zituenak esanda, behartu egin zituen euskaldunak apologisten autokonplazentzia utzi eta askozaz ere benetakoago eta argiago jardutera. Euskal

nazionalismoaren aurkari zorrotza izanda behartu zituen euskal nazionalistak umekeriak utzi eta proposamen helduagoak aurkeztera.

Euskal Filologia modernoak badu nahikoa Unamunoren doktore-tesitik, eta euskaldunen nazio proiektuak nahikoa zor dio Unamunori, haren ondoezari eta bizitzaren zentzu tragikoari bada ere. Unamuno oso presente egon zen gerraosteko abertzaletasunean. Euskal literaturan ahaztezina da *Unamuno ta Abendats* saioa, 1958an argitaratu zena erdi ezkutuan, euskal saiakeragintzan leku berezia duena, eta bitxia da leitzea Salvatore Mitxelena Unamunoren filosofiatik euskararen defentsa deduzitzen eta, Unamuno bera baino paradoxazaleago, nori eta Unamunori berari esaten:

«Zeure filosofiak aldezen gaitu eta kondentzen zaitu!».

Txabi Etxebarrietak utzi zituen paperak leitu dituenak badaki unamunozalea zela, eta Txillardegiren *Huntaz eta hartaz* irakurri duenak ere badaki Txillardegi unamunozalea izan zela, kritikoa, existentzialista, kezkarazlea, eragilea.

Joxe Azurmendi ere unamunozalea da, Unamunoren irakurlea eta kritikoa den bezainbatean.

II

JOXE AZURMENDIREN OBRA zerrendatzen ere zaila da honezkero. Hizkuntzaz, etniaz eta marxismoaz hasi zen argitaratzen 1971 bueltan, erdi klandestinoki oraindik. Errealismo sozialistaz eta kultura proletarioaz idatzi zuen gero hainbat liburu, gizakiaren animaltasunaz eta natura/kultura bikoiztasunaz, euskaldunen eta espainolen arteko liskarrez, eta modernitatearen eta teknologiaren inguruko gaiei buruz.

Ideien bilakaera orokorra ikertzeaz gain, hainbat autore ere arakatu ditu modu zehatzean: Orixe irakurle berrientzako, Jon Miranderen ideologia, Jose Maria Arizmendiarrietaren kooperatibismoa, Nemesio Etxaniz eta 60ko hamarkadako kultura giroa, Carlos Santamariaren pentsamendua, Etienne Salaberryrena, heriotzaren aurreko Bitoriano Gandiaga. Topikoen istingatik errekuperatu eta ondo esplikatu ditu, pertsonaiak

berak egingo lukeen baino hobeto, agian, elementu eta baliabide intelektual gehiago dituelako hark baino eta, batez ere, denboraren abantaila. Baina sobreinterpretaziorik gabe, pertsonaiak berak ametituko lukeen moduan eta ez, hain ohikoa denez komentarista askoren aldetik, haren ideiak desitxuratu.

Miguel de Unamuno beste saiakera batean ere tratatzen du Joxe Azurmendik: *Espainiaren arimaz*. Liburu hori trilogia baten hirugarren parte da eta, Wilhem von Humboldten ideiak, *Volksgeist* edo 'herri gogoa' kontzeptuaren bila-kaera aztertu ondoren, *Espainiaren arimaz* liburuan, nazionalismo espainolaren oinarri ideologikoak aurkezten ditu, Menéndez Pelayo, José Ortega y Gasset, Ramón Menéndez Pidal eta halako beste batzuen artean Unamunoren testuak azalduz.

Oraingo beste entsegu honetan, Joxe Azurmendik *Paz en la guerra* nobelaren filosofia aztertuko du. Joxe Azurmendiren araketa filosofikoa bidezkoa da, nobela hori filosofia politiko bat delako funtsean. *Paz en la guerra* euskal herri zaharraren akaberaren filosofia da. Eta Espainiaren eraikuntzaren filosofia ere bai.

III

PAZ EN LA GUERRA LIBURUA ez da hori bakarrik, jakina. Nobela on bat dela esan behar da lehenengo eta behin, denboraren froga pasatu duena, gainera, idatzi eta ehun eta piko urte geroago ere gustura irakurtzen delako. Testimoniala eta zer pentsatu ematen duena da, errealista eta lirikoa. Nobela autobiografikoa eta oroiminezkoa da, ume-denborarekin batera galduko den gizartearen lekukotasuna. Nobela historikoa da, eta sarritan azpimarratu da Unamunok egin zuen dokumentazio lana gertaera historikoak ahalik eta zehatzen azaltzeko. Azken Karlistaldia 1870ean hasi zen, eta 1872an porrot egin zuen. Gogor berpiztu zen 1873 hasieran, eta 1876 arte iraun zuen. Edozein historia-liburutuan baino hobeto argitzen da sasoi historiko hori Unamunoren eleberri horretan.

Nobela politikoa ere bada. Baina nobela politiko gisa, ez da alderdikoia, eta honek benetan

politikoagoa egiten du seguru asko. Unamunok pertsonaia bat marraztu zuen testuan bere burua islatzeko, *Pachico Zabalbide*, baina autorearen beste pertsonaia askotan dago, enpatiaz. Bilboko gizarte zatitua zati bakoitzetik azaltzen ahalegintzen da. Ignacio Iturriondok, esate baterako, autorearen ulermen osoa du alde, eta sentimena ere bai. Hainbeste non, filokarlistatzat ere hartu izan den nobela hori.

Pertsonaiekiko eta errepresentatzen dutenarekiko enpatia hori literarioa baino gehiago da, heldubada. Irakurketa politikoa eginez, esan daiteke autorearen 'alderdikoa' izateaz gain, liberala izateaz gain eman dezagun, 'aldenetakoa' bihurtu dela nobelagintza horretan. Enpatia ahalegin eta gizartearen ulermen saio eredugarria gaur eguneko irakurlearentzat ere, duela ehun urte bezala oraindik ere berdintsu gabiltzanean, balio desberdinekin bizitzeko arrazionalitate eredu kultural eta politiko berrien bila.

Unamunok nobela horretan espainiar nazionalismoaren filosofia bat esplikatu nahi izan zuen. Euskaldunen integrazioarena espainiar nazionalismoan. Euskaldunena historiarik gabeko herria zen, Friedrich Engelsek ere esan zenez. Historiara, nazioen kontzertura, euskaldunak –Unamunoren ustez– espainol edo frantses gisa agertu behar ziren derrigorrez. Horretarako ziren gerrak, aldaketa hori ahalbidetzeko. Gerra

sakoneko bakearen ondoren, gerra horrek eka-
rriko zuen bizimodu berriarekin batera bakea.
Bizkaiko gizartearen modernizazioaren eta espai-
nolizazioaren kondairatzat zuen Unamunok *Paz
en la guerra*.

Joxe Azurmendiren irakurketa oso argigarria
da, nobelaren oinarrian dauden XIX. mendeko
filosofiaren iturriak eta eskema intelektualak,
orduan nagusitu zen axioma eboluzionista-positi-
bista eta, batez ere, Herbert Spencerren biolo-
gismoa, esplikatzen baititu.

IV

PAZ EN LA GUERRA NOBELAREN oinarrian, literatura-
ren alorretik, baina hau ere filosofia da, Lev Tolstoi
ere aipa daiteke. Lev Tolstoik *Gerra eta bakea*
1869an argitaratu zuen lehenengoz. Nobelaren
titulutzat Pierre Joseph Proudhonen *La guerre et*
la paix saiakerarena hartu zuen, 1861ean argita-
ratua hura, zeinetan gerra probidentzia dibinoa-
ren ondoriotzat hartzen zen, nolabait. Tolstoik
ezin zion gerraren errua Jainkoari atxiki, eta
frantziarraren probidentzialismoa, *Gerra eta*
bakea nobelan, organizismoa eta biologismoa da.

Zeharo bereizten da Lev Tolstoiren nobelan
natura eta nolabaiteko kultura artifizioal samarra.
Alde batetik, gorputz organikoa dago, lurrarekin
loturik, sustraiekin, bizi-senarekin. Eta, beste
aldetik, arrazoia eta historia, artifizioal samarrak
betiere. Ilustrazioa eta modernizazioa, trena eta

nazio moderna, hutsalak gerta zitezkeen izadiaren eta gizakiaren bizitzaren aldean.

Gerra eta bakea nobelan bada halako pasarte adierazgarri bat. Austerlitzeko bataila-zelaiaren zauriturik datzala, Andrei Bolkonski printzeak Napoleon Bonaparte ikusten du, hurbiltzen ari dela, hantxe bertan dago eta, lurretik gora begira, zeruaren kontra ikusten du:

«Bonaparte izaki txikia eta garrantzi gabekoa iruditzen zitzaion bere gogoan gertatzen ari zena-
ren eta hodeiak pasatzen zireneko zeru sabai infinituaren aldean».

Napoleon Bonaparteren armada frantsesak pasatu egingo dira, haizetea heldu eta joaten den bezala, eta Errusiako zelaiak hor geratuko dira zeru sabai infinituaren azpian. Espiritu naturalaren eta arrazoi artifizialaren arteko gerra da. Alde batetik, lurra dago, eta komunitate naturalia roussonianoa, herri lurrari lotua; eta bestetik, Frantziatik heldutako ideiak, armadak eta gainerakoak. Indartsuenak irabazi behar balu ere, askozaz indartsuagoa da Napoleon baino, esate baterako, elurtea. Napoleonen hazia ezin izango da sekula Errusiako zoruan ernaldu eta egokitu. Hazi hori, Frantziako Iraultzak eta Napoleon Bonapartek asmatutako historia artifizial hori, berez ustelduko da Errusiako lurrean.

Bestelakoa da Unamunoren ondorioa Euskal Herriarekiko, Herbert Spencerren biologismoaren eskutik. Ahaltsuenek irabazten dute bizitzaren borrokan, eta besteak desagertu dira. Irabaziko du beharbada Errusiak, baina ez da borrokatik bizirik aterako Euskal Herririk, ez Hungaria ez Txetxeniarik, ez Maroko ez Txekiarik:

«Un sentimiento romántico, es decir, anticultural, podrá llevarnos a simpatizar con Irlanda, el Transvaal, Polonia; pero la causa de la civilización, del legado humano universal, está con Inglaterra en los dos primeros casos, con Alemania en el tercero».

Herri txikiek, indargeek, garaituek ez dute etorkizunik. Nazio-estatu handi garaileek irentsiko dituzte ezinbestean. Hala desagertu behar da euskara eta euskal komunitate zaharra, erre-mediorik gabe: euskaldunek beste hizkuntza modernoago bat eginez izanen dute Arrazoaia eta Espainiako eta Frantziako estatu-erakundeak integratuz eginen dute Historia.

Lev Tolstoik badu beste nobela txiki bat, idatzi zuen azkena omen dena, gaztetan Txetxenia aldean militar ibili zeneko esperientziaz osatua: *Hadzi Murat*. Errusiarren kontrako erresistentziaren buruetako bat da Hadzi Murat, noiz eta 1851n. Gaur egun bezala baitzebiltzan errusiarrek orduan ere Txetxenia eta Dagestan aldean.

Eta nobela horren edizio batzuetan bada metafora estiloko sarrera bat. Kanpoan buelta bat emanda, narratzailea landan zehar itzultzen ari da. Lore batzuk han-hemenka biltzea otu zaio, etxerako. Udako eguna da, eta koloreetako lore sorta polita osatu du jadanik, belardian kardabera ikusi duenean.

Kardabera loratu eder hori ere hartu nahi du. Bi hatzez zurtoinetik heldu eta ez da lurretik irten. Zurtoina bihurturik ere ez du kardabera ebaki ahal izan. Lurrari tinko loturik dago eta azkarra da, gorantz gogor tiratu du, baina alferrik. Kardabera lurretik erauztea lortu duenerako, eskuak mindurik eta odoldurik ditu, eta kardabera bera ere zapuzturik dago. Halako gertaera batek ekarri omen zion gogora Lev Tolstoi zaharrari gaztetan errusiar soldadu gisa Txetxeniako mendietan ezagututakoa.

Ez zuen kardaberak amore eman bere burua hondatu gabe eta hartzailearena ondo mindu gabe. Kardabera hori bezalakoa izan zen errusiarrentzat eta Errusiarentzat Hadzi Murat eta Txetxenia osoa.

EUSKAL NAZIONALISMOA oximoron moduko zerbait zen Unamunorentzat. Nazioa eta historia estatuarenak eta hitz modernoak, nahitaez, erdararenak zirela uste zuen. Euskal nazionalismo jeltzalea hiru lau urteko umea zen *Paz en la guerra* nobela idatzi zenean, eta halakoxea iruditu zitzaion beti Salamancako Unibertsitateko katedradunari, polita eta maitagarria une batzuetan, baina aldrebeskeria eta ernetzeko motiboa gehienetan. Umekeria moduko zerbait, oro har.

Hala ere, nobelaren amaieran, arrakalatzat har daitekeen zirrikitu txiki bat uzten zien nazio bihurtu nahi zuten herriei:

«Por debajo de las nacionalidades políticas simbolizadas en banderas y glorificadas en triunfos militares, obra el impluso al disloque de ellas en razas y pueblos más de antiguo fundidos,

antehistóricos, encarnados en lenguajes diversos y vivificados en la íntima comunión privativa de costumbres cotidianas peculiares...».

Nazionalista espainola izan zen Unamuno, hizkuntzan oinarrituriko nazionalismo hispanikoa-ren abanderatua, gainera. Euskaldun eta espainol sentitzen zen, kontraesan handirik gabe, arazoekin. Baina arazoak, Estatuak eta denborak ia berez konponduko zituztela uste zuen. Itzelezko fedea izan zion Estatuaren ideiari, eta nazionalismo espainol esentzialistena bultzatu zuen, gerrazaleena ere bai momentu larri batzuetan.

Baina euskal kardabera ere ez zen lurretik ateratzen hain erraza suertatuko. Eta ez zuen nazio-arazoa konpondu ahal izan Unamunok, ahalegindu zen arren hil arte, ondoko espainol eta euskaldun askok ere konpondu ezin izan dugun bezala.

Joxe Azurmendiren hipotesia da Unamunok, sasoiaren semea izanda ere, euskal nazio-arazoa konpontzeko baliagarriak izan daitezkeen ideia batzuk garatu zituela, ideia kritiko, existentzialista, kezkarazle batzuk, eta, hala ere, horiek ez zizkiola euskal arazoiari aplikatu. Salvatore Mitxelenaren ideia nagusia ere horixe zen, Unamunoren beraren filosofiak euskararen defentsa eta euskal herritartasunaren ideia sostenga zitzakeela: pertsonaren edo herriaren eginbidea norbera izatea

delat sostengatzen baitzuen batez ere Unamunok, ez 'beste pertsona' edo 'beste herria', eta hizkuntzak egiten zuela herria. Baina hizkuntzaren modernizazioaren inguruko ideiak ere ez zizkion euskarari aplikatu nahi izan. Alde horretatik, balio desberdinekin bizitzeko arrazionalitate kultural eta politiko baten bila dabilenak, Unamunok egiten duen euskal nazioaren eta euskararen ukazioaren aurrean, Salvatore Mitxelenak, Jose Luis Alvarez Enparantzak, Txabi Etxebarrietak edo Joxe Azurmendik bezala esan dezake: filosofia horrek beste zerbait eskatzen du.

Unamunok aterata zegoela uste izan zuen gerrate karlisten ondoren, kardabera esan nahi dut. Oso idealizatu zuen 1873-76ko gerra zibila, eta *Paz en la guerra* bera idealizazio horren emaitza da, eta nobelaren ondoren are gehiago idealizatu zuen modernitatearen erditze lez. Derrota haren bidez uste zuen sartzan zirela euskaldunak arrazionalitatera eta historiara. Umeei kontzientzia zibila sortu zitzaizela esaten zuen, halaxe, orokorrean.

Gerra bera ere idealizatu zuen. Azken Karlistalditik, borroka basati odoltsuaren oroitzapen amestu bezalako bat geratu zitzaion gogoan, eta bakearen eta gerraren paradoxa asmatu zuen. Gerra dagoela bakearen funtsean eta bakea dagoela gerraren funtsean, eta hala bilakatzen direla gauzak gerra zibilaren bidez.

Nobelaren antzera, *Paz en la guerra* deitu zen artikulu batean ere idatzi zuen, 1933ko apirilaren 25eko *Ahora* egunkarian:

«he podido sentir la paz como fundamento de la guerra y la guerra como fundamento de la paz».

Gerra hori eta bake hori bere baitan zeramatzala zioen. Gerra zibilaren apologia egin zuen behin eta berriro, borroka egin behar zela, elkarrekin topo eginez, batak bestearen arrazoiak konprenituz, arazoak eztabaidatuz eta gaindituz. Baina Unamunok Johanes Etxeberri Sarakoak *Eskuararen Hatsapenak* liburuan proklamatzeko gerra eder miragarria izaten zuen gogoan, ez errealitateak gerratzat ekarri ohi duen gerra inzibil, odoltsu, gupidagabea.

Ez zitzaion Unamunori gustatzen egia erdialdean bilatzeko ohitura, bazterrekoak eliminatuz, *via remotiois*. Estremoak izaten dira sarritan bata bestea ukatuz bizitzaren erritmoa markatzen dutenak. Erdibidean, maiz, egien itzal hotz eta lausoak baizik ez dira azaltzen. Hobetzat zuen kontrarioen argitze aldizkakoa, aurkarien dialektika, eta helduko zen bizikidetzaren eta gatazkaren ondorioz erdigune edo soluzioa.

Baina horretarako, gerra zibila ez dadin gerra militarra eta inzibila bihurtu, 'alderdiko' jendea ezik 'aldenetako' jendea behar zen, Unamunoren ustez, besteeiko enpatiarekin, 'aldeosokoa'. Ez

fanatikoak, ez erresuminduak, ez dogmatikoak, baizik eta besteen iritziak ere konprenitzeko gauza zen jendea, eta gogor borrokatzeko, baina bakearen oinarri den gerra zibil ekarkorrean, hau da, gerra zibilizatuaren oinarri den bake emankorrean.

MANUEL GARCÍA *Los pseudónimos de Miguel de Unamuno* argitaratu zuen 1947an Liverpooleko Unibertsitateko *Bulletin of Hispanic Studies* aldizkarian eta, beste batzuen artean, *Manu Ausari* izenordea aipatzen du artikulu horretan, lehenengo izena atzekoz aurrera irakur daitekeela esanez, anagrama partzial gisa, baina aitortuz ez dakiela Ausari interpretatzen. 'Hauts' edo 'ausiki' hitzekin esplikatu da gero *Ausari* hori. Orduko bizkaieraz, *ausaria*, *auskaria*, 'borrokaria' edo 'borrokazalea' zen.

Eta ez zen auskari edo borrokazale makala Unamuno! Borrokan eman zuen bizitza osoa. Gerra zibila predikatzen, umetan idealizatu zuenaren ondoren, gerra inzibil bihurtu zitzaizkion arren ezagutu zituen gehienak. Azkeneko gerra ere, bakea ekartzeko txalotu zuena, laster inzibilizatuko zitzaion gero.

Heriotzaren alde ere hasi zen José Millán-Astray, tolesdurarik gabe, zuzenean:

«¡Cataluña y el País Vasco, el País Vasco y Cataluña, son dos cánceres en el cuerpo de la nación! El fascismo, remedio de España, viene a exterminarlos, cortando en la carne viva y sana como un frío bisturí!».

Eta auskari hasi behar izan zuen orduan Unamunok, Kataluniaren eta Euskal Herriaren alde berriro, gerra zibilaren ideia hondatzera zetozen gerrarien aurka, heriotzaren kontra:

«Venceréis, porque tenéis sobrada fuerza bruta. Pero no convenceréis, porque para convencer hay que persuadir. Y para persuadir necesitaréis algo que os falta...».

Bortxa sobera izanda ere, zerbait falta zutelako. 1936ko azken egunean hil zen lagunekin solasean ari zela. Dena erdi aldrebes irteten zitzaion Unamunori: heroi falangista gisa enterratu zuten. Antonio Machadok lerro batzuk idatzi zituen gero berria jakitean:

«Señalemos hoy que Unamuno ha muerto repentinamente, como el que muere en la guerra. ¿Contra quién? Quizá contra sí mismo».

Unamuno gerran hiltzen denaren moduan hil zen. Noren kontrako gatazkan? Bere buruaren kontrakoan, batez ere.

JOSEBA SARRIONANDIA

Artikulu hau, aurrenekoz, *Enseiukarrean* aldizkarian argitaratu zen (14. zka., 1999. 25-79 or.). Euskara aldetik eguneratu eta bere horretan ematen dugu hemen.

Bakea gudan

Unamuno, historia
eta karlismoa

- (1) Esaldi bakar batean bil daiteke esateko daukadan dena: Unamunok XIX. mendeko ikuspegiarekin ikusi du eta (b)aztertu du euskal arazoa.
- (2) Nire objekzio edo kritika nagusia beste esaldi batean bilduko dut: XIX. mendeko filosofia hura puskatu eta gainditu dutenetan, inportanteenetako bat Unamuno bera izan da; baina berak ez dio aplikatu ikuspegi edo filosofia berriareuskar arazori.
- (3) Hori egin duena –eta Unamunorekin berarekin hein batean– gerraondoko euskal pentsamendua izan da.

AURREOHARTXO BI, HASTEKO.

Gaztea nintzenean –aspaldi samar, beraz–, estrukturalismoa modan zegoen. Levi-Straussek, Antropologia Estrukturalaren Sarrerako kapituluak, historiaren eta etnologiaren arteko erlazioak eztabaidatzen ditu. Historiak herrien bizitza aurrerapen terminotan kontsideratzen du: Europako herriak aurrerratuak dira. Etnologiak herri «primitiboak» iraupen terminotan ikertzen ditu. Hau da, historiak etapak dauzka: herri batzuek etapa horietan egiten dute aurrera; beste batzuek hasierako etapa primitiboetan iraun bakarrik. Aurrera egiten duten herriak historiaren objektu dira; irauten dutenak, etnologiaren objektu.

Ikuspegi eboluzionista-positibista hau, Levi-Strauss baino lehen ere eta berdin gero, jende askok eta era askotan kritikatu du, eta, teoriarik, «gainditua»

dago. Praktikan, ez hainbeste. Gu denok historia progresibo linealaren irudi horretan izan gara eskolatuak eta ohituak. Hau da, dotrinan ikasten genuen Jainkoaren historia sakratu edo teologikoan ez ezik –zuzen-zuzen Adanekin hasi eta Azken Judizioraino doan historian–, baita historia politiko-zibilean ere, gure ikusmoldean historia guztia bat da (munduko historia, gizadiaren historia, herri eta tribu guztiena), eta helburu batera progresoan doa dena. Historia bakarra dago guztientzat (kulturak, aldiz, asko omen daude! Horiekin guztiekin nekezago egiten da zaku bat). Hasieran, Mesopotamian-edo, kultura handi batzuk pizten dira ezerezean: asiar inperioak. Hurrena, Egipto agertzen da, faraoiak, piramideak: Mesopotamia hil, eta desagertu egiten da liburuan. Egiptori Grezia eder zorgarriaren kapituluak segitzen dio, denok maite dugun kapituluak. Orria pasatu, eta Erroma handia, Mediterranea eta Europa osoa Inperio batean biltzen dituen potentzia militarra: Grezia desagertu egiten da historiatik. Ondorenean, barbaroek betetzen dute Europa (progresoaren gezia ez da garbi ikusten nondik nora doan!). Gero, berriro, nahasialdi hori gainditu, eta Errenazimentua: Italia, Greziako eta Erromako artez betea. Gerorago, Espainia eta, han, eguzkia sartzen ez den Inperioa mundu zabalean, Frantzia-

ko Errege Eguzkia, Ingalaterra inperiala..., behetik gora beti, txandaka, lerro xuxen-xuxenean.

Eskema horretan, non gelditzen dira Yukatango maiak edo Chiapaseko indiarrak? Ez dira inon gelditzen. Lekurik ez dago historian horientzat. (Jakina, horiek ere, gero, Jainkoaren haurrak dira, eta nolabait historiak, hau da, gure kontzientzia txarrak, haiek errekuperatu behar ditu! Eta atzeko atetik errekuperatzen ditugu: espainolak Mexikora joan ziren, eta, han, holako eta halako kultura eta jendeak aurkitu zituzten, etab. Herri horiek ez dute beren historiarik; baina, espainolen historiaren bitartez, berreskuratu egiten ditugu historiako eta gure testuetan txoko bat aurkitzen ahal dute). Holakoak «historia gabeko herriak» edo «bazterreko historiako herriak» dira, XIX. mendean esan ohi zenez (Engelsek espresuki «historia gabeko herrien» artean euskaldunak aipatzen ditu). Hori zen XIX. mendeko historiaren ikuspegia: historia gizadiaren prozesio bat zen, helburu baterantz zihoana: klase gabeko gizartea, gizaki aske eta guztiz desalienatua, edo beste nolana hiko «Azken Judizioa», gauzak betiko bere ordena zuzenean jarriko zituena. Naturaren eboluzio biologikoaren ereduaren antzera, giza historia eboluzio eta progreso bat legez ikusten da etapatan, aro batek bestea gaindituz, behetik gora igoz kulturaren eta perfekzioaren. Eskema sinplea

da, hortaz: historia herri boteretsu handiek egiten dute (garaileek)¹; herri txikiak edo ahulak, garaituak, historiaren uhol bazterrean geratzen dira. Herri handiak munduko borrokan aritu, eta aurrera egiten dute; herri txikiek, bazter-bazterrean, iraun; denbora bat iraun eta, gero, herri handiagoek irentsita, desagertu.

Kasu horri, bada! Euskal Herria, herri aurreindoeuroparren hondar bat da, Pirinioetako bazterrean orain arte iraun duena, desagertzeko bidean, Espainiak eta Frantziak irentsita. Hau da XIX. mendearen historia eta mundu-ikuskerak. Funtsean, mentalitate horrekin interesatu da –batzuetan sinpatia handiagoarekin (inspirazio erromantikoak animatzen zituen kasuetan batik bat), beste batzuetan sinpatia handirik gabe–, XIX. mendean Europan egon den Euskal Herriaren «deskubrimenduan» gutaz interesatu diren hainbat filologo, etnologo eta enparau. Unamunok ezagutu zuen Euskal Herriaren eta euskal gaien ikerketa, hain zuzen, izpiritu horretan egiten zen.

Bigarren oharra. Unamunori buruz hitz egiteko hemen banago, ez da haren espezialista naizelako. Gaztetan –beste asko bezala– Unamunozalea izan nintzelako baizik (eta, nolabait,

---

1.-Hobeto esan, Estatuak egiten dute (Botereak), ez herriek.

naizelako). Beraz, gure aspaldiko Unamunozale-
tasun haren lekukotza pixka bat ematea dagokit.

Bestetik, Unamunok alderdi asko ditu, bai pertsonaiak, bai poetak eta bai pentsalariak. Handia, ezaguna –eta interesgarriena–, seguru-
enik, bere filosofia edo pentsamendu «tragi-
koaren» aldetik izango da Unamuno munduan. Baina guretzat, hain zuzen gurekiko, Euskal Herriarekiko eta euskararekiko, edo euskal arazoarekiko, eduki zuen jarreragatik ere da interesgarria. Eta nik, hemen, alde horixe hartuko dut aztergai. Baina ez bereber, euskal arazoa soil, haren pentsamendu filosofikoarekin lotuta baizik. Izan ere, Unamunoren sentimendu pertsonalek zer eragin izan duten alde batera utzita (katedrarako oposizioetan Azkuek irabazi ziolako mindu omen zela eta halakoak aipatu ohi diren kontu horiek alde batera utzita, alegia), haren jarrerak badu zerikusirik haren filosofia-
rekin.

Konkretuki, *Paz en la guerra* nobelan zentra-
tuko naiz oharrotan²; eta, konkretukiago, galde-
ra honetantxe: zein pentsamendutatik abiatuta
dago eginda nobela hori? *Paz en la guerra*, daki-
zenez, azkeneko gerra karlistari eta bereziki

2.- Argitalpen hau erabiliko eta aipatuko da: Unamuno, Miguel de: *Paz en la guerra*, Txalaparta, Tafalla, 2008. Hemendik aurrera liburu honetako aipamenetan orria bakarrik emango da, ematekotan.

Bilboko setioari buruzko nobela da. Beraz, karlismo/liberalismo gatazkaren interpretazio saio bat da. Eta, hein horretan, Euskal Herriaren eta Modernitatearen interpretazio saioa.

NIK USTE DUT OSO INPORTANTEA DELA gogoan edukitzea Unamunok XIX. mende horretan idatzi duela *Paz en la guerra*, eta eskema eboluzionista horrek agintzen duela –azpitik– nobelan gailentzen den ikuspegian.

Aldi berean inportantea da Unamuno bera asko eboluzionatu zuen pertsona eta pentsamendu bat bezala ulertzea, modu askotako gorabeherekin. Askotan honela pentsatzeko joera daukagu, izan ere: «Unamunok hau dio; Unamunok honela pentsatzen zuen; Unamunok kontraesan hauek zeuzkan –logikoak, psikologikoak–, honela esplikatzen dira»... Baina Unamunoren pentsamendua mugitu egiten zen; bere kontraesanak ere mugitu egiten ziren; itxuraz berdin daudenean ere, haien balioa ez da beti berdina.

Geroago berak Gasteizko Ateneoan 1912an adieraziko duenez, «fui yo en mis mocedades acérrimo bizkaitarra, o lo que entonces valía lo mismo»³. Alegia, euskozale amorratua izan zela gaztetan. Alde hori nahikoa nabarmendu izan da azken urteotan, ez daukagu zertan luzatu: nola Gernikako Arbola goratu zuen eta euskaraz idatzi zuen, nola «Unamunokoa» sinatzen zuen, eta abar. Foruen ezabaketak 1876an sekulako sualdi euskozale bat piztu zuen Euskal Herri osoan, hiriburu (liberal)etan bereziki. Eta Unamuno gaztetxea bera sutan ibili omen zen, orduan, Euskal Herriaren errebindikazioetan historia konpleto bat idazteko asmotan, «hamasei edo hoge bolumenetan» hain zuzen ere (*Recuerdos de niñez y mocedad*, 1908). (Errebindikazioak, batez ere nazionalak, historiarekin egiten direla pentsatzen dute askok oraindik). Baina 1880an Madrilera joan zen estudiatzera. Geroko eboluziorako hiru data edo momentu bakarrik gomutatuko ditut:

1884: tesia, *Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca*.

1897: *Paz en la guerra*.

[Nahiko denbora gutxi geroago –bitartean 1898a dago–, Lore Jokoetako eskandalu handia

---

3.- «Yo pasaba por un fervor fuerista, euscalerriaco, prebizcaino», gogoratuko du berririo 1924an («Mi primer artículo»).

Bilbon, 1901eko abuztuaren 26an, euskara erre-
medio gabe hil beharra eta euskaldunok «en la
gran raza histórica de lengua española» (!) inte-
gratzeko komenentzia iragarritz].

1912: *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos*. Kontraesanaren beharra –hau da, kontraesanaren balorazio arras positiboa– gizatasunaren esentzia salbatzeko; beraz, bizitzaren esplikazio edo historia «razional» batekiko distantziamendua.

Kontraesana, Unamunoren gogoetan eta ebo-
luzioan, elementu konstantea da. Baina kontrae-
sanaren eginkizuna eta balioa, gizatasunean, eta
historian, ez dira beti berdin ikusten.

Alegia, Unamuno ez da beti «logikoki» ber-
dina (psikologia, esan bezala, bazterrera utzi-
ta). Esate baterako, nobelan garrantzizkoa den
puntu batera etortzeko, euskara, Euskal Herria,
Arana Goiri edo abertzaletasuna, bere iritziek
beti ez dute berdin koadratzen, denboran, bere
pentsatzeko moduarekin. Beraz, 1897koa, *Paz
en la guerra*, inoiz osoki Euskal Herriari buruz
abandonatuko ez duen ikusmoldea da agian,
baina ez beti berdina geratu dena bere oina-
rrietan eta aplikazioen batzuetan. Kontuz ibili
beharko da.

Unamunoren kontraesan gordianoa arrazoi-
menaren eta bihotzaren artean dagoen borroka-
rena da. Baina Unamuno kontraesanaren kon-

traesana da askotan (Orixe eta beste zenbait desesperaraziz). Zeren eta bihotzaren eta arrazoimenaren kontraesan hori konponduta zeukan nolabait: Unamunoren filosofian «arrazoia» definitiboki bihotzak dauka, ez arrazoimenak; baina, bestetik, ez zuen konponduta eduki nahi, eta bihotzaren eta arrazoimenaren arteko borroka etengabekoa deklaratzeko zuen.

Unamunok borroka hori konponduta zeukan Gaztelarentzat, adibidez. Eta konpondu gabe zeukan Euskal Herriarentzat. *Paz en la guerra* soluzio horren bilaketa saio bat da hain zuzen: nobela argitaratu zenerako, Unamunok berak zuzendua zeukana, eta abandonatu egin zuena geroxeago. Izan ere, Euskal Herriarentzat hasi zuen bilaketa (edo historiaren gogoeta) Espainia-Gaztelarentzat jarraitu zuen, Euskal Herriaz funtsean ahazturik. Edo: Euskal Herria, gogoetako gai zentrala izatetik periferikoa izatera pasa zen.

Europako historia modernoan, Espainia, Euskal Herria omen den adina edo gehiago da bazterrera geraturiko herri bat, hor Afrika aldera. Historiatik kanpo dago. Ez du Errenazimenturik izan. Ez dauka protestantismorik, ez zientzia modernorik, ez garapen komertzialik. Herri primitiboa da, Afrikako edo Asiako herri musulmanak bezala. Aspaldian Espainia ez da Europa (Spenglerren morfologia historikoen teoriak eta

Europaren Erdialdean egiten diren historiaren filosofiek bat ere problemarik gabe asumitzen dute hori). XIX. mende osoak nahikoa erakusten du (ikustea dago bidaiari frantsesen testuak); eta 98ak espainolentzat berentzat ipini du halaxe ebidentzian. Baina historia modernorik eza Unamunok mistikoki glorifikatu du, marjinazio eta basamortu historiko horretatixe Pizkunde bat predikatzeraino, Espainiarena ez ezik, Espainiak Europa osoari eta munduari eman behar omen diona (denak errotik espainolduz noski). Eta hori norbaitentzat irrazionala eta are edozeinentzat ergela ere bada, agian, izan. Baina orain irrazionala da «egiaz» eta sakon-sakonki arrazionala, eta Unamunok gogor enplegatuko dizu bere burua, intra-historiaren teoria historikoak⁴, eta aberri kontzeptualen eta sentigarrien bereizketa sozio-psikologikoak, eta herrien bizitzan bizinahi sentimenduaren meditazio filosofikoak, eta beste hainbat gauzaren eta ezgauzaren, eta On Kixoteren hilobiaren, metafisika estrainioak asmatuz nekagabe –batzuk ez batere txarrak!–. Labur: ahalegin razional galanta Unamunok egin duena, irrazionalaren izenean Espainia salbatzeko.

4.- «¿Está todo moribundo? No, el porvenir de la sociedad española espera dentro de nuestra sociedad histórica, en la intrahistoria, en el pueblo desconocido...» (*En torno al casticismo*).

Egia esan, gero, Unamunoren Euskal Herriari buruzko jarrera –politikoki, sentimentalki– «abertzalea»-edo erakusten omen duenaz, anekdota ugari dago, pentsamenduaren eboluzio horrekin koherentea izan litekeela pentsarazten duena, bere bizitzako azken partean batez ere. Baina, zentzu horretan, nik ez dut testu garbirik ezagutzen.

Funtsezko arazo bat dago, apika: filosofien nolanahiko gorabeheraz aparte, Unamuno literatoa da; literatoak «bere» hizkuntza dauka eta hizkuntzan aberria; eta Unamunok, denbora pasa ahala, geroz eta gutxiago sinistu du beharbada –Barojak-eta bezala, bestalde– euskara hizkuntza benetan moderno bat izan zitekeenik, eta beretzat ez, edozein kasutan ere. Hor egon daiteke gakoa (psikologikoa eta razionala batera), nik uste; gaztelaniarekin ez zegoen problema hori.

Edonola ere, *Paz en la guerra* lehenagokoa da. Kontraesanetik idatzia da.

II

GAUZA BATI OHARTARAZI BEHAR ZAIO, bitxi samarra da eta: Bilboko setioa, edo, nahi bada, 2. Gerra karlista, Bizkaiko betiko historiaren eta are munduko historia unibertsalaren paradigma bezala kontatzen da. Uste dut Unamunok berak nobelaren bigarren argitalpenaren hitzaurrean esaten duena jaramon egitekoa dela: «aquí está el eco, y acaso el perfume, de los más hondos recuerdos de mi vida y de la vida del pueblo en que nací y me crié», eta jarraiko hau oroz gain: «aquí está *la revelación que me fue la historia*» (nire azpim.). Historiaren errebelazioaren alde honi erreparatu-ko diot nik, nobelak duen beste hainbat alderdi alde batera utzita.

Pasarte luzetxo bezain argigarri bat aldatu-ko dut hona, beste iruzkinik gabe. Gerra aspal-ditxo bukatua da, jendea nor bere zereginetan

dabil berriro Bilbon. Pachico, mendian, gogoetan ari da:

«¡Las montañas y el mar! ¡La cuna de la libertad y su campo! ¡El asiento de su tradición y el de su progreso! Desde la altura contempla a lo lejos, quieto y silencioso, al mar inquieto y bullanguero, junto a las montañas silenciosas y quietas. Antes de hacerse el hombre, pelearon guerra turbulenta los elementos: el aire, el fuego, el agua y la tierra, para distribuir el imperio del mundo, y la guerra continúa lenta, tenaz y callada. El mar, gota a gota y segundo tras segundo, socaba las rocas; envía contra ellas ejércitos de animalillos que nutre en su seno para que la carcoman; y de los despojos de aquellas y de estos mulle su lecho, a la vez que los torrentes de las nubes, sangre de su sangre, desgastan a las altivas montañas, rellenando los valles con fecunda tierra de aluvión. El elemento nivelador e igualitario, el que recorre, como el mercader que lo surca, las tierras todas, vivo porque en su seno recobran el calor del Ecuador y el hielo del Polo, mina la altivez de los viejos montes, encadenados al lugar en que nacieron.

Desde la cima de la montaña no veía Pachico alzarse las olas ni oía la canción del mar, viéndole en su quietud marmórea y comprendiéndole tan asentado y firme en su lecho como a las montañas en sus raíces pedernosas. Y volviendo

la vista a estas, que defienden y abrigan a los pueblos, dividen y unen las razas y naciones, distribuyen las aguas mismas que las consumen, y embellecen y fecundan los valles, piérdese en largas divagaciones en torno a las luchas e invasiones de las razas y las gentes a la fraternidad final de todos los hombres, oculta en el porvenir, para llegar a pensar en su Vizcaya, donde uno de cuyos hijos abren con su laya y con su sudor riegan la tierra de la montaña, arrancan otros su pan al mar, y otros lo surcan a lejanos climas. Y piensa en la sangre allí derramada por guerras en cuyo fondo palpita el choque del espíritu del mercader con el espíritu del labrador, del hombre del mar y la ambición con el de la montaña y la codicia, choque que produce la vida, como el de los hielos del Polo y los calores del Trópico en el océano. Muéstrase la Historia lucha perdurable de pueblos, cuyo fin, tal vez inasequible, es la verdadera unidad del género humano; lucha sin tregua ni descanso. Y luego, zahondando en la visión de la guerra, sumerge su mente en la infinita idea de la paz. Mar y tierra celebran, luchando bajo la bendición del cielo, su unión fecunda, engendradora de la vida, que aquel inicia y esta conserva» (309-310).

Beraz, liburu hau Unamunoren 1897ko historia filosofiaren tratatu txiki bat da, nobelatua. Eta hemen Unamunok inolako soluziorik ez

dauka oraindik arrazoimenaren eta bihotzaren arteko borrokarentzat: arrazoimena dago alde batetik, eta bihotza bestetik. Nobelako gertakarien eta pertsonaien esanahi historikoa, nobela enmarkatzen duena, razionalki soil baloratzen da: karlisten alderdia erreakzionario batzuen da, etab.; baina karlistak, pertsonak, hau da, gertakaria eta pertsona horiek berak, humanoki, bihotzarekin tratatzen dira. Eta sinpatia handienarekin tratatuak karlistak dira, ez liberalak. Bestela esan: filosofikoki begietsita, historiko-razionalki, karlistak iraganeko jendea dira, baina zerbait positiboa inkarnatzen dute humanoki (Unamunoren begietan); liberalak karlistak bezain iraganekoak dira orobat, eta ezer positiborik ez dute adierazten. Nobela idatzita dagoen ikusgunea, karlista eta liberalena baino teorikoki geroagoko momentu historiko baten suposizioarena da. «Etorkizun» honen presentetik juzgatzen da karlisten eta liberalen rola historian.

Nobela osoa elkarren kontraesaneko elementuen arkitektura bat bezala dago eraikia, oposizio bipolar nahikoa sinplez:

Bizkaia vs. Bilbo;

Laborantza vs. Merkataritza;

Landalurra vs. Hiria: hots,

Karlistak vs. Liberalak.

Oposizio historiko edo sozial hauei nolabait oposizio kosmiko edo filosofikoak gehitzen zaiz-

kie: Natura bera dominatzen duten oposizioak, zerua/lurra, mendia/itsasoa (ibaia), eta abar; eta, iragana eta oraina bezalakoez aparte, historian, bilakatze ororen ondo-ondoko oposizio unibertsala: Natura/Kultura. Eta oposizio guztiak dominatuz –hau oso inportantea da–, horien guztien sintesi handia azkenean.

Oposizio funtsezko hauen barnean, gero, oposizio txikiak daude, pila bat. Batzuk orokorrak: gizonak/emakumeak, eta abar; eta, adibidez, oso nabarmena, emakume eta ama karlista eta ama liberalena; beste batzuk, pertsonaia partikularren artekoak; edo karlisten artekoak, liberalen artekoak. Badaude oposizio interesanteak –euskaldunen eta gaztelauen artekoa esaterako, Unamunok biziki nabarmentzen duena–, arreta gehiago mereziko luketenak, baina hau ez da ordua, ez lekua, horretarako.

Honela, *Paz en la guerra* mugimendu historikoaren baina, nolabait, mugimendu kosmiko guztiaren nobela bat da: tradizio aleman handian nahi den epika edo entziklopedia unibertsala legez.

Horregatik, interesantea da ikustea Unamunok non kokatzen duen bere burua mugimendu horretan. Izan ere, Unamunok, «Pachico» pertsonaian, bere burua nobelan sartu ditu. Eta hori da kurioa: beren beregi, ez du inon kokatzen, «historian lekurik gabe» uzten du!

Harrigarria, zeren eta ez dago inola ere nobelan «historian lekurik gabekotzat» jotzekoak diren karlistekin, denboraren aurka alferrik entseazten diren nekazariekin, baina are gutxiago liberalekin. Karlistak baina beste modu batera, baina bera ere historian lekurik gabe dago! Ez dago irabazle historikoekin. Aitzitik, bere sinpatia handia karlistenganakoa da.

Nobelako azken orrietan badago esaldi bat, nire ustez klabea dena. Gerra bukatu zen, bizitzak aurrera segitzen du, karlisten eta liberalen posizioak nahikoa lausotuak dira. Haien garaia «pasea» da zalantza gabe. Ez karlistak karlistak dira; eta ez liberalak liberalak, Bilbon (Unamunok jada 1896an adierazten zuenez: «el liberalismo está aquí muerto, total y absolutamente muerto en la burguesía»; liberal bakarrak sozialistak iruditzen zitzaizkion!). Halako batean, gerran hildako Ignacio mutil bilbotar karlistaren oroimena egiten da. Eta «un alma hermosa» zela esaten da hartaz (307; testuan bertan kakotx artean). Ez dakit irakurlea gaur ohartzen den, baina esaldi hori (orain gaztelaniaz «alma bella» esaten da gehiago) historia handiko espresioa da. Eta esanahi ikaragarrikoa da Pachico-Unamunok gerran hil den mutil karlista bati egindako omenaldi bezala.

«Arima ederra» Friedrich Schillerrek Goetheri hartu eta *Grazia eta duintasunaz* (1793) saia-

keran Kanten errigorismo moralaren naturaren eta askatasunaren sintesi bezala kontrajarri dion kontzeptu neoplatonikoa da⁵. Arima ederra ez da morala inperatibo arrazional bategatik, ez kanpotik agindu batek hartara beharturik, bere barrutik baizik. Arima naturalki eta espontaneo-ki morala da. Haren baitan ez da naturaren eta kulturaren edo zibilizazioaren oposiziorik gertatzen; berez da ona: natura, berez, garbi-garbia da, idealen jarraitzailea, izpiritu orbangabea, bihotz-zabala, ongilea, gizakideen errukitsu eta maitalea, gaiztakeria gabea. «Arima ederrak» Erromantizismoan zabalkunde handia izan du, Novalisen obran esaterako. Hegelen *Fenomenologiako* kapitulu inportanteenetako bat kontzeptu edo figura horri eskaintzen zaio. Arima ederra ez da historian borroka egin eta garaitu eta nagusitzeko izpiritua (ez da Napoleon bat); naturaren opari eder bat da –lili baten antze-

---

5.- Ikus «Über Anmut und Würde», in: Schiller, Friedrich: *Sämtliche Werke*, bol. V, Darmstadt 1993, 468-469. «In einer schönen Seele ist es also, wo Sinnlichkeit und Vernunft, Pflicht und Neigung harmonieren, und Grazie ist ihr Ausdruck in der Erscheinung». Ikus orobat «Über naive und sentimentalische Dichtung», *Ib.*, 724 (bihotz ederraren eta arima ederraren diferentzia), 726 (nola berezi arima ederra, egiazkoa, itxura hutsezkotik). Orobat «Über das Erhabene», *Ib.*, 795 («arima ederrak» sufritzen duena bere ideal moralak nahi bezain laster gauzaten ez direlako munduan, aspektu hau Hegelek bereziki nabarmenduko du).

ra-, eta, azkenean, historiaren martxa ankerrak zapaldu egiten du hankapean. («Arima eder» natural bat Jesus Nazaretekoa da, historiaren errealismo erromatarrak gurutziltzatu egingo duena). Arima ederrek ez dute historia egiten. Historiak zanpatu egiten ditu. Baina historiak, haiei eskerrak, zentzu bat dauka, esaten du Unamunok. Ignacio mutil karlistak bere bizia eman du kausa karlista «galduagatik». «¿Una vida perdida?». Ez: «tales vidas son la atmósfera espiritual de un pueblo, la que respiramos todos y a todos nos sustenta y espiritualiza» (264). Unamunok gerran hiltzeko ohorea egin dio Ignacio «arima ederrari». Ederregia zen eguneroko bizitza lardatsean eta karlistak endekatzen ari diren eta liberalak jada liberalak ez diren Bilboko egunerokotasunean bizitzeko. Haren oroimen ederak bizitzari zentzu bat ematen jarraituko du.

Horixe da, funtsean, nobelaren funtsa, labur-labur. *Paz en la guerra* 1897koa da. Eta bada-kizue, gero 1898 dator segituan: intelektual espainol denak («98ko belaunaldia») munduan eta historian Espainiari geratzen zaion lekuaren bila hasi dira zalapartaka, eta Unamuno horien artean. *Vida de don Quijote y Sancho*, eta abar, Unamunok Espainiaren eta historiaren filosofia berri bat garatu du orain: kontraesanaren eta arrazoiz kontrako bizi-nahiaren zentzu positiboa. Orain, fedea, borroka, sentimendu tragikoa,

historiaren bihotza bilakatuko dira. On Kixote, izpiritu inutil hori, edo San Joan Gurutzekoa bera, historiagile garrantzizkoak bilakatu dira («arima ederrak» historiaginean)... Tamalez, ez du jada egin filosofia horren Euskal Herrirako aplikazio bat, Euskal Herriaren filosofia berri bat.

Ikus dezagun orain xehekiago nobelaren aipatu funts hori.

UNAMUNOREN NOBELAREN ERDIGUNEAN gerra dago, eta, karlistak eta liberalak, bi bando etsai. Halere, ez da ikusten, pertsonen eta ideien edo horien interesen artean dagoenik konfliktorik. Nobelako pertsonaiak, karlistak zein liberalak (izen propiorik duten heinean behintzat), interes berdintsuetakoak eta jende berdintsua dira denak, izaeraz nahiz pentsaeraz eta jokaeraz; laneko eta familiako euskaldun jende elizkoi gutxi-askoa, ez erlijioiko edo ideologiako, ez ekonomia-ko interes oposizio handirik gabea. Bakarrik, batzuk liberalen umeak dira, eta besteak karlisten umeak. Besterik ez. Gizarte horretan ez dago gerra bat beren artean sortzeko inolako ziorik. Gerra etorri datorrenean, hortaz, urrutiko «nondibait» etorri eta gizarteari gainezarri egin zaiola ematen du, patu historiko saihestezin baten antzera datorren hodeia, ez bertan jende

harengandik sortua. Azkenean, zinez eta benetan ez liberalak liberalak dira, eta ez karlistak karlista (agian hauek zerbait gehiago bai), baizik guraso liberalen umeak liberalak eta guraso karlistenak karlistak, eta, ororen gaintetik –kontu zaharrak utzita–, denak anai-arrebak eta «herriko seme-alabak». Etorri eta gero ere, gerrak ez dirudi beren zinezko lana, entusiasmo gutxi-askorekin jokatzea tokatzen zaien antzerkiko rola baino. («¿No estaban en parte representando la guerra, divirtiéndose con ella?» 184). Historia guztiz indiferentea da giza ekimen indibidual zein kolektiboekiko. Historia ez dute pertsonak egiten, beren ideiek, usteek, asmoek. Haien gaintetik diharduten indarrek egiten dute zinez, egin. Hala esplikatzen du Pachicok: «Les dijo que todos tienen razón y que no la tiene nadie, y que lo mismo se le daba de blancos que de negros, que se movían en sus casillas como las piezas del ajedrez, movidos por jugadores invisibles» (68). Konfliktoaren esplikazioa ez dago ez pertsonen eta ez klase edo mugimendu sozialen mailan (gatazka ideologiko edo teinka ekonomiko sozial batzuetan). Hots, gerraren arrazoia ez da soziologikoa.

Baina historikoa ere ez da! Zentzu hertsian historiarik batere ez dago-eta nobela honetan. Hau da: denborak ez du zeresanik jazoera historikoen harian, ez dago aldiari aldiko kausarik

eta lantzean lantzeko arrazoirik, gerra edo ezer esplikatzeko. Noizbait berriro gerra badago, ez da ezer berririk, betiko bera da dena: jendeak, oposizioak, gerrak eta bakeak. Gehienez ere gaineko estalkiak dira berriak kasu bakoitzaren azalgainean: barnean beti dagoena da «el pleito que llena la historia de Vizcaya, la querella entre la villa y el monte, la lucha entre el labrador y el mercader» (196; ik. 150, 176)⁶ (hain zuzen, Bizkaiko historiaren interpretazioan nahiko arrakasta eduki duen eskema sinplea!). Oposizio esentzial horrek –Jaurgoa vs. Bilbo– Bizkaiko historia oso-oso esplikatzen du, Erdi Aroko Ahaide Nagusien arteko gduetatik Foruen sorrerara, Modernitatearen krisira eta gerra karlistetaraino. Ez Bizkaikoa bakarrik: Troiaz gero halaxe omen da! Denbora badoa, baina denboraren barruan funtsa geldu dago. Ezer berririk ez. Gerra, beraz, ez da gizakien eta belaunaldien eta klase sozialen baliabide bat; funtsen-funtsenean ez da Historiaren bitartekoa ere: Natura denboragabearen tresna da funtsean.

6.- Ikus halaber Carmelo de Echegarayren *Las Provincias Vascongadas a fines de la Edad Mediana* erreseina, in: Unamuno, Miguel de: *Obras Completas*, Madril 1966-1971, IV. liburukia, 226.-229. «Fue la tierra llana contra las villas» (227). «La enemiga entre villas y la tierra llana, el mercader y el labrador, es un hecho histórico central en la vida vasca» (229). Hor dago «la clave de la historia vascongada». Ikus tesi hau berau nobelan Bilbo gaineko Zurbaran etxe-dorreaz diharduela (138).

Historia ez, soziologia ez: zer dago, orduan? Dagoena tenore horretako Unamuno-Pachicoren filosofia «positibista» da, esan bezala nobelan osoki agintzen duena (azkenean historia egiaz ukatu egiten duen bere historiaren filosofiarekin). Haren pentsamenduaren ibilbidean pittin bat pausatzea komeniko zaigu.

Pachico-Unamuno gazte-gaztetxo joan da Madrilerara Unibertsitatean estudiatzera (hamasei urterekin: 1880). Bere umezurtzaroan hezkuntza oso erlijiosoa izan zuen: ez «besteek bezala», baizik besteek baino nolabait jasoagoa, intelektualagoa. Mutikoa, etxean hala ikusten baitu, bere fedea arrazionalizatzen biziki saiatzen da (Chateaubriand eta beste apologista erromantikoak irakurriz), eta «ikazkinaren fedeko» fededun irrazionalak destainatu egiten ditu, kristau xume arruntak alegia. Katoliko superkatolikoa eta euskozale amorratua da mutikoa Bilbo artxikoliko eta euskozale sutsuan. Unibertsitatera joan denean, «Pachico casi lloró tarareando el "Adiyo" de Iparraguirre, al trasponer la peña de Orduña, dejando a su Vizcaya para ir a caer en medio del tumulto de ideas nuevas en que hervía la corte» (65). Gortea ideia moderno guztien irakindegia da, edo hala iruditzen zaio behintzat berari. Izan ere –Unamunok berak bere biografia honetan halatsu adierazten digu–, Bilbotik Madrilerara joatea kobazuloko ilunbetik

egun-argiaren «errebelaizora» igotzea bezalatsu bizi izan du hark. Tradizio eta ipuin historiko ilunetatik zientzia garbira. Alegia, intelektualki Bilbo linboa bezalakoa da, bere katolizismo eta euskozaletasun probintziano estuekin; Madrilen «era la época en que con el Krausismo soplaban vientos de racionalismo»⁷. Pachico-Unamuno gaztea «el primer curso iba a misa todos los días y comulgaba mensualmente, pensando mucho en su país, más que en el real en el fantástico que le habían dado sus lecturas [Trueba, Navarro Villoslada, Goizueta, Araquistáin, Vicente Arana ziren horiek!]⁸, y lleno de una soñadora melancolía». Katolizismoa eta euskozaletasuna, biak batera elikatu ziren haren bihotzondoan etxean eta eskolan, eta «haurtzaro» biek bide bera eramango dute orain. Ideia berrien zirimolan buru-belarri sartuta, Madrilgo mundu handian, laster itzungi da haren fedea. Bere euskozaletasun kartsua ere fantasia eta sentimendu maskal subjektibo bat besterik ez dela, deskubrituko

---

7.- Krausismoarekin ez dugu liberalismoa ulertu behar: Pachico kenduta, Celestino abokatu karlista da («tenía siempre en boca a Kant y a Krause») nobelan dagoen kultura filosofiko eta kritikoko pixka bateko pertsonaia bakarra. Honek Balmes bezala eza gutzen du Rousseau, eta De Maistre bezala entziklopedistak. Beharbada Unamunoren beraren antzeko irakurketak egina da, beraz, eta bere kultura «liberal» guztiarekin ere erradikalki antiliberala.

8.- *Recuerdos de niñez y mocedad.*

dizu halaber orain zientzia unibertsal gotorreko mutil bilakatuak ez duela hondope intelektual eta arrazional sendorik; eta «melankolia» hori ere berdin gaindituko dizu. «Sentimendu» haurtzarotar horien ordeztan, bere burua bete-beteko du «de mil ideas vagas y resonantes, de retazos de Hegel y de positivismo, recién llevado a Madrid, y que era lo que más le penetraba» (65).

Unamuno gaztea zientziazale egin da. «Perdido el reino de la ciencia y su justicia y todo lo demás se os dará por añadidura». Unamunoren «fase positibista» izango da hau, oro har; 1882aren inguruan hasi eta justu 1897ko martxora arte, hain zuzen: zientzia eta arrazoia besterik toleratzen ez duena, «mito» eta «ipuin» guztien kritiko sumina, Unamunoren beraren asmoan behintzat (Unamunok berak ezagutuko du Pachicoren fase hori egiaz fede batetik beste fede baten sura pasatzea legez: «era su estado espiritual el de aquellos que sobre la base de la fe antigua, dormida y no muerta, han cobrado otra nueva»). Ez zientzia, zientziaren fedea baizik. Esan bezala, guztiz izpiritu horren barruan jorratua da bere tesia (1884). Eta izpiritu horretantxe, zerbait bigunduan, ondu da *Paz en la guerra* nobela. Ipuin eta mito denak apurtu eta gero gelditzen den Euskal Herria da –benetan, zer gelditzen da?– nobelaren barneneko gaia: «euskal arima».

Doi-doi zein izan den Unamuno positibista-
ren pentsamendua, haren eboluzioan bestelako
pentsaera batzuekin baino ez da errazagoa jaki-
tea. 1886an *Filosofía Lógica* liburu bat idazteari
ausarki ekin dio, bere pentsamendu positibista-
ren agerkaria izan behar zuena, laster bazterrera
utziko duena ordea. Unamunok berak bere aro
hau zientifista edo intelektualista iritzita arbuia-
tuko du zakarki geroago (oso modu teologikoan,
egin ere: «la ciencia [...] diseca los corazones y
apaga en ellos la lumbre de la esperanza, de la
caridad y de la fe»). Dauzkagun datu apurretatik,
gauza bat da segurua: Herbert Spencerren ira-
kurketa eta eragin bortitza: «luego me enamoré
de Spencer», diosku berak. Oposizioetako bere
programetatik ondoriozta dezakegunez («Metafí-
sica, 1888» eta «Metafísica, 1890»), Spencer
kasik kopiau egiten du –hori «modu hegeliano»
batean irakurriz–, Unamunok berak dioenez,
baina Hegel askoren beharrik ez da ikusten,
egiten duen irakurketa egiteko. Unamunoren
filosofia zalantza gabe Spencerrena da momentu
honetan puntuz puntu. 1893-1895 artean Spen-
cerren hainbat testu itzuli du Unamunok berak
espainolera, beste itzultzaile batzuekin batera,
«La España Moderna» argitaratuz joan dena
(gogoratuko denez, *Amor y Pedagogía* Spencer
horrexen satira gupidagabea egingo du gero-
xeago, 1902an). Orduko garai-giro filosofikoa

Europar pixka bat gomutatzeke: Bergson izan da Spencerrek asko influentziaturiko beste bat, hau ere gero bere bide «irrazionaleratik» joango dena. Charles du Bos-i deklarazio batzuetan Bergsonen adierazten dionez, Frantziako Unibertsitateetan Spencer jaun eta jabe absolutu zebilen 1870-80 urteetan. Ezaguna baita Espainian «zientzia modernoa» –hori ingelesa edo alemana bada ere!– Frantzian ikasi ohi dela, eta susma genezake behar bada kasu honetan ere horrelaxe gertatu dela. Dena den, orduan, Italian ere Spencer nagusi zebilen (hain zuzen Spencer liberal erradikalaren irakurketa sozialista Espainian dibulgatuko zuen Enrico Ferriren liburua –*Socialismo y ciencia positiva*– Unamunoren lagun batek itzuli zuen 1895ean)⁹. 1876an hasi dira Spencerren itzulpenak Espainian zabaltzen. Aipa dezagun, hortaz, laburki, Spencerren pentsamendu eragintsu hori.

Unamunok behin eta berriz esaten duenaren aurka, Spencer ez da Darwin filosofiara hedatu

---

9.- Spencerren sarreraz pentsamendu espainolean, ikus Pérez de la Dehesa, Rafael: *Política y sociedad en el primer Unamuno*, Bartzelona, 1973, 90, 14. oin-oharra. Spencerren influentziaz Unamunoren pentsamenduan, 89, 13. oin-oharra. Harrez gero gehitzekoak: Chabran, H. R.,: «M. de Unamuno: traductor de Herbert Spencer», in: *Anuario del Departamento de Filosofía (Universidad Autónoma de Madrid)* 3-4 (1986-88), 33-43 ID., «Unamuno's early Salamanca years», in: *Revista canadiense de estudios hispánicos*, IX/2 (1987) 243-256.

zuen, baizik Darwin baino lehenagoko eboluzio orokorraren filosofoa. Eboluzionismoaren filosofo gailena. Eboluzionismoak esan nahi du errealitatea prozesu bilakatzen dela. Gizartearen filosofiara mugatuz orain: gizartea natura organikokoa da, eta soziologiako metodoek biologiako parekoak izan behar dute (gizartearen organikotasunaren ideia hau sakonki errotuko da Unamunoren baitan: «En España hace falta una democracia orgánica» esaten, 1906an hasi da hura: haren «individualismo liberala» beti txit partikularra izan da). Organismo biziduna bezala, gizartea hiru sistemak osatua dago: elikaduraren sistema (hori gizartean laborantza eta industria dira), banaketa sistema (garraioa eta merkataritza) eta arauketa sistema (organismoan, garuna eta nerbio sistema; gizartean, gobernamentua). Base horren gainean, historia eta eboluzio soziala elikadura eta banaketa sistemen arteko, hau da, laborantzaren eta komertzioaren arteko interesen «bizi-borrokak» gidatzen ditu. Historiaren eboluzioan, masa sozialak handitzen eta zibilizatzen doaz, gobernamenduak ere diziplinatuak izaten eta, azkenean, premien asean ziurtatu eta bizi-borroka gutxitu ahala, eta nazioen artean elkartasuna gehituz joan ahala, gizadi osoaren eta nazio guztien errepublika bakarrean, bakea nagusituko da

betiko. Gerraren xedea bakea eragitea da: gerra da bakearen ama.

Horra Bizkaiko historiaren «betiko» dikotomia sakonaren eskema: ez da, beraz, Unamunoren *facto* historikoen analisi handi bat, filosofia eskas bat baizik (polita, noski, esplikazio metafisikoak beti izaten diren moduan). Unamunok ez du egin Spencerren eskema orokorra partikularizatu eta Bizkaiari aplikatu besterik¹⁰, handik hara bere nobela (tituluak berak aski adierazten du: *Paz en la guerra*) gerra karlisten eta Bizkaiko historia osoaren filosofia bat (historia apriorikoa) eta gerraren goraiipamen bat bake unibertsalaren eragile bihurtuz (irakur bitez nobelaren azken orriak, Pachicoren «meditazioak»). Karlistak eta liberalak eta behialako banderizoak beti kontu bera dira. Historiarik ez dago. (Oraingo HB berdin karlistak eta beraiek berdin liberalak egin nahi izaten dutenek historia askorik ez dau-

---

10.- Unamunok ez du bat ere problemarik izango eskema hori Bizkaiari bezalaxe gero berdin-berdin Espainia osoari eta Argentinari berari aplikatzeko: «Esta triste inconsciencia de las masas desparramadas por el campo es la aliada de todo conservadorismo y hasta de toda tiranía. En ella se apoyó vuestro Rosas [1835-1852 artean Argentinako diktatorea]; de ella vivió nuestro carlismo» («La civilización es civismo», 1907). Ez daukagu analisi bat, historia unibertsalaren «lege» edo apriorismo soil bat baizik dogma bezala: «La ciudad contra el campo: tal es la lucha».

katen eran). Esentzialismoa esaten da? Hori da esentzialismoa, hori!

Spencerren eskeman –marxismoan ez beza-la–, industriak eta laborantzak alderdi bera egiten dute: gizartearen elikadura sistema. Unamunok, bada, eskema horri jarraiki, fenomeno funtsean berdintzat joko ditu karlismoa eta kantonalismoa ere: «[...] así se formaba, poco a poco, de abajo arriba, como vegetación que va ganando suelo, la insurrección carlista, mientras el cantonalismo federal se obstinaba en resistir en industriales ciudades levantinas». Industria eta laborantza, bat; bien etsaia komertzioa da.

Spencerrengandik gehien apartatzen den kapitulua, kurioski, erlijioarena da¹¹. Spence-
rren filosofia «Ezagutezinen» aitortzan buka-
tzen da. Unamuno bere maisua baino zientzia-
lari eta positibista huts erradikalagoa da gai
honetan: hemen zerua eta lurra dago goian eta
behean, ez transzendentziarik. Pentsamendu

11.- Agian ez hain «kuriosoki»: Spencerren «Ezagutezina» R. Ardigòk baztertu du, eta nabarmena da spenceriano italiar bortitz honek Unamunoren-pentsamenduan izan duen eragi-na. (ez ote du funtsean Ardigò baitan ezagutu Spencer bera?). Iruditzen zait marxismoari edo sozialismoari Unamunok egingo dion «ekonomizismoaren» kritika ere Ardigòri hartua diola. Beharbada, Unamunok sozialismoarekin eduki duen jarrera anbiguo guztia da –sinpatia eta interes handia, batetik (bat-batean!); ikuskera kritikoa, bestetik (aldi berean)– Ardigòren kopia.

honen barruan, nolanahi ere, Naturak eta giza-
diak edo izpirituak hor barrenean osoki bat-bat
egiten baitute, ez da harrigarria panteismo mis-
tiko baten tonuak aurkitzea («la comunión entre
el mundo que le rodea y el que encierra en su
propio seno», eta abar)¹². Ezagutezinaren lekuan
mendiek –«en maravillosa revelación natural»–
irakasten dioten panteismo antzeko bat dago,
beraz. Unamunok, intimitate kasik erlijiosoan,
Bizkaiko lurrarekin bat-bat egiten du. Puntu
interesgarriak, hain zuzen momentu horretan
agian Gaztelako paisaiaren mistika berri bat des-
kubritzen ari den gure Unamunorentzat: Bizkai-
ko mendiekin sentitu duen batasun panteistikoa
gabe¹³. Gaztela, lur zabal tragikoa. Baina honek
gure gaia zabalagotzea eskatuko luke (izan ere,
gerora, erlijioso eta –Gaztelako lurraren– natur
mistikoa izango da Unamunoren arlo nagusi
absolutua, gakoa haren jarrera politikoak uler-
tzeko ere).

Justu noiz idatzi ote da *Paz en la guerra* eta
noiz zati bakoitza? Esan bezala, ez naiz espezia-
lista. 1885etik 1886ra bitartean idatzitakotzat
ematen da, eta 96an «berrikusi» egin omen

12.- Nondik nora ageri ote dira joera panteista hauek? *En torno al casticismo* «panteísmo krausista»z mintzo da Unamuno bera.

13.- «No hay aquí comunión con la naturaleza» («La casta histórica de Castilla», 1895eko martxoa), *En torno al casticismo*.

zuen. Zer moduko berrikusketa? Izan ere, fase positibista/zientifista honetan bertan, 1891tik aurrera, Unamunoren testuetan Marxen influentzia hasten da nabaritzen; 1894an, marxismoari «el único ideal hoy vivo de veras, [...] la religión de la humanidad» deritzo, bere deskubrimendu berriekin beti ohi duen suhartasunaz («enamórame de lo último que leía», aitortu du bere gaztaroaz), eta PSOEN afiliatu zen, Salamanca dagoelarik, Bilboko taldean (harez gero, hiri horretako *La lucha de clases* aldizkarian erregularki kolaboratu zuen). Marxista ortodoxoena bezala gogor hasi eta, berehalaxe, sozialismo humanitario antzeko postura baterantz eboluzionatuz doaz haren testuak. Geroago batean marxismoa ere zientifistatzat arbuiatuko du: «marxismo hidrónico en pedantería científica». 1896: anarkisten *Ciencia Socialen* kolaboratzen hasten da («comprendí que mi fondo era y es, ante todo, anarquista»). Zinbili-zanbulu, hiru urte eskas iraun zuen Alderdi Sozialistan, eta utzi egingo du (1897)... Baina, aparte urrutiko erreferentzia hutsalen bat iragaitzean zeharo esanahi gabekoa («descargó la gran tormenta revolucionaria del 48 y el socialismo alzó cabeza»; edo Don Juan «liberalotearen» ateraldia behin: «Con esto no nos faltarán absolutistas y comunistas») *Paz en la guerra*n ez da sumatzen, ez sozialismoaren eta ez pentsamendu edo sen-

timendu sozialisten arrastorik. Are, testu ez-sozialista nabar-nabarmena da hori makina bat aldetatik gerraren balorazioan, adibidez, puntu aski zentral bat alegatzeko (oso bestela baloratzen da gerra jada 1896an *Ciencia Socialen* argitaraturiko «La crisis del patriotismo»ⁿ)¹⁴. Esan nahi dut *Paz en la guerran* historiaz interesatzeko Unamunoren moduak ez duela zerikusirik 91tik aurrera sumatzen diren haren begikera sozialekin. Aitzitik, haren ohiko modu berbera da funtsean; alegia, «positibista» bai, baina nahiko dogmatikoa, metafisiko hutsa. XIX. mendeko filosofiakoa.

14.- Oro har, historiaren balioespen guztia ageri da aldatuxea, historian arrazoia garaipenak ematen duelako «errealismo» hegelianoa bereziki («las cosas son como son», etab.); hemen, aldiz, «en triunfando tienen razón, que es lo propio del bruto», esaten da irabazleaz. Nobelan oraindik gustu hartzen zaion tesi/antitesi joko dialektiko aski sinple horri «fuera de moda» irizten zaio jada. Unamunoren eboluzioan beste momentu bat da, zalantza gabe.

TESIA BUKATU, ETA 1884 ETA 1891 ARTEAN Unamuno Bilbon bizi izan da, oposizioak prestatzen eta egiten, hiriko jendearekin egunero tratatzen, Bizkaiko eta Euskal Herri guztiko mendiak eta basoak ibiltzen. Nabaritzen da nobela honen egilea, Bilboren ezagutzaile ona ez ezik, Bizkaiko herrien, baserrien¹⁵, jendearen, lan eta jaien, eta ohituren ezagutzaile bikaina dela, folklorista bat kasik¹⁶. Unamunoren egungo irakurlea zertxobait

---

15.- Iruditzen zait nobelan deskribatzen den Domingoren baserria (88) –hor sukaldean familia eta behiak nolabait batera bazkatzten dira, gizartearen eta naturaren harmonia osoan– Humboldttek Durangon deskribatua dela.

16.- J. A. Ereño Altuna «primer Unamuno folklorista»z mintzo da, *cfr. De psicología de los pueblos y de folklore*, Bilbo, 1995, 8. «Todo su afán durante esta primera época era, ciertamente, conocer el Espíritu de la raza, el espíritu de esa individualidad colectiva que es el pueblo vasco, depurando rigurosa y críti-

harritzerainoko «euskal sentimendu» patriotiko bero batez idatzita dago, egon ere, *Paz en la guerra*. Nobelako mezu nagusia euskaldun guztion batasuna da¹⁷. Izan, izango dira elkarren etsaiak batzuk eta besteak, eta ibiliko dira elkar irainka, behar izanez gero tiroka ere, baina «con vivo fondo de familiaridad en la pelea, sintiéndose del mismo pueblo, hermanos» (184). Bilboko neskek soldadu setiatzaileekin dantzan ariko dira igande arratsaldeko erromerian, etab. Bilboko setioa ere mutikoen jolas borroka antzeko zerbait da. «Resultaba además una encubierta farsa aquel asedio. Los chicos que las llevaban a ejecución, vizcainos casi todos, dejaban entrar vituallas de matute cuando se trataba de servir a pariente, o amo, o conocido» (186).

---

camente su historia, su lengua, su literatura, sus costumbres, sus creencias, tradiciones y leyendas populares auténticas, que muchos habían o estaban embrollando de manera inauténtica, “con fantasmagorías”, ficciones, “fantásticas elucubraciones” e innovaciones estrañas» (22).

- 17.- Hori izan da Unamuno gaztetxoaren lehen artikulua gaia ere, Sagarminagaren «La Unión Vascongada»ko xede nagusia hori zen bezala. Honela gogoratu du Unamunok berak urteak geroago: «[...] Me sentí llamado a exhortar a mis paisanos, a mis conciudadanos, a la unión, a olvidar las diferencias entre liberales y carlistas –entonces no había más–, a borrar el recuerdo del 2 de mayo de 1874 [Bilboko setioaren amaia], a formar todos un solo frente bajo la enseña de Euzkalerria», cfr. «Mi primer artículo», in: *Obras Completas, loc. cit.*, VIII. liburukia, 521.

Honen atzean egon daitekeen Unamunoren garai honetako foralismo intransigentea, «prebizkaitarrismo» eta are independentismoa ere agian, J. A. Ereño Altuna, guzti horren ikertzai-le eta ezagutzaile hoberena bera da¹⁸, eta ezin jardungo natzaizue ni. Alabaina nobelan honez gero dagoena ez da behingo foralismoa bakarrik eta Sagarminagaren jarraitasuneko *unionismo vasco-navarroa*, bandera guztietako euskaldunak, liberal hala karlista hala beste edonolakoak batu gura dituen. Hori bai, baina Spencerren filosofia (metafisika) eboluzionista ere bai. Eta ausaz hor arrazoi erabakigarri bat susma daiteke, zergatik gero, Unamunoren inguruko Bilbo liberal foralistak politikoki Arana Goirenen tesietarantz eboluzionatuko duen bitartean, politikoki baino gehiago filosofikoki pentsatzen duen Unamunok berak, ezingo duen «razionalki» hori egin. Alegia, orain lagundu dion filosofia gero oztopo izan zaio.

Kosmos osoaren eta gizadiaren batasun mistiko metafisiko batek koroatzen du bilakabide guztia nobelaren buruan (oroit hasieran aldaturiko testu luzea). Errealitatea –Spencerren arabera– bakunetik konplexura goitituz eta zabalduz doa, inorganikotik organikora, bizitzara eta gizartera,

---

18.- Ikus Unamuno, Miguel de: *La Unión constituye la fuerza*, J. A. Ereño Altunaren edizioa eta hitzaurrea, Bilbo, 1994.

kulturara, historiara, geroz eta aberatsagoa, berezituago eta harmonikoagoa hala ere beti. Materia egoera homogeen desberezi ezegonkor batetik heterogeneitate berezitu eta elkarlotura pasatzen da, eta hor unibertsoaren mugimendua abiatzen da, hasierako anabasa hura zatitan banatuz, formak ugalduz, horien arteko diferentziak handituz, espezie eta genero berriak sortuz, gorenean gizakiak eta gizarte tipo ezberdinak agertuz; hauek ere, Lehen Aroko horda desberezi homogeneoen giza nahastetik hasirik, taldetan banatuz, berezitzuz, ugalduz, aberastuz eta indartuz elkarrekin lehian, borrokan, zibilizazio geroz eta perfekzionatuagoak ekoitziz, sistema militar bortitzetatik egungo gizarte industrialeraino, laster «gizaki berria», eta naturako jardun eta borroka guztien harmonia nagusituko da, guztia bake handian. Hala «errebelatzen» zaio Pachico-Unamunori Bizkaiko mendietatik unibertsoa; eta hala dakusa, batez ere, «la historia, lucha perdurable de pueblos, cuyo fin tal vez inasequible, es la verdadera unidad del género humano». Eboluzio azkengabearen helmuga. Historia borroka da. Naturak berak etengabe egiten duen borroka –«lucha sin tregua ni descanso». Baina borroka hori bakearen bila da. Horrela, bakea ez da gerraren ondorioa bakarrik; funtsean gerra bera bakea da barne-barnean. «Es una inmensidad de paz. Paz canta el mar; paz dice

calladamente la tierra; paz vierte el cielo; paz brota de las luchas por la vida [kasu kontzeptuari: «lucha por la vida»], suprema armonía de disonancias; paz en la guerra misma y bajo la guerra inacabable, sustentándola y coronándola. Es la guerra a la paz lo que a la eternidad el tiempo: su forma pasajera. Y en la Paz parecen identificarse la Muerte y la Vida» (312). Gerra karlisten bukaerako bakeak Aro Berria irekitzen du.

Ez dakit zergatik, XIX. mendeak uste zuen historiaren azken gailurrera heldua zela behin eta berriro, aurreko guztiari prehistoria modu bat iritziz. Hala da Hegelen espekulazioan, hala gero Marxen iraultzaren teorian. Hala Spence-
ren positibismoan. Hala izango da oraindik Nietzsche-ren filosofian bertan eta gizagaindikoaren agintzarian. Hala da, batez ere, Comte-
ren eskema hirukoitzean: fase teologikoa («primitiboa») eta metafisikoa gainditurik (Platonengandik orain artekoa), XIX. mendeak pentsatzen zuen berak historiaren fase zientifikoan sartu gaituela, hirugarren eta azken betikoan. Hala-tsu da Unamunoren nobelan. Gerra eta kalapita guztiak gainditurik, guztion batasunaren eta harmoniaren garaia hasten da orain. Aro Industrialera helduak gara: gainditua da antzinako gizarte ez aski berezituena Aro Militarra; honez gero Aro Berri bat iragartzen da, non arrazek eta herriek naturalki elkar osatuko baitute (gizonak

eta emakumeak bezala, esango du Unamunok «Espíritu de la raza vasca»n), elkar aberastuz, ernalduz, «vendrán unas razas a completar a otras y completarse en ellas, y a formar en un abrazo íntimo la gran familia humana que ha de inaugurar el reinado del espíritu»¹⁹.

Horrela, biolentzia eta gerra bera Euskal Herria batzeko Naturaren tresna da. Ez Euskal Herria bakarrik: gerrak Espainiako batasun gaizki egin bat kordokarazten du, diferentzia eta formen, herrien heterogeneitatea bindikatuz²⁰; baina diferentziekin batera, funtsean, espainol guztien batasuna jartzen du agerian halaber: zentzugabekoa da holako gerra bat «entre españoles» (198); «se juntaban soldados y oficiales de un bando y de otro, a beber, a cantar y a armar timba... Españoles todos, al fin y al cabo» (246-255). «Avisábanse todos los días de uno y otro campo la hora en que había de empezar el cañoneo, y más tarde llegó a dispararse con pólvora sola, por cumplir. Eran días de laxitud, en que llegó a darse el caso de que un cabo de avanzada carlista guiara a su relevo a un batallón enemigo descarriado. Hubo que prohibir, en algún punto de la línea carlista, que

---

19.- Unamuno, Miguel de: *La raza vasca y el vascuence. En torno a la lengua española*, Madril, 1974, 56.

20.- «La mal ensamblada unidad española se resquebrajaba una vez más; los hijos del Pirineo y del Ebro se revolvían contra el espíritu de la meseta castellana» (*Paz en la guerra*, 124).

fuesen los muchachos a las posiciones enemigas» (248). Peoiek berek jakin gabe, baina historiaren lan bategilea ari dira egiten gerrarekin. «No era la tal guerra más que uno de los eslabones de la vida del pueblo español, un eslabón cuya íntima trascendencia era, tal vez, tan solo la de mantener la continuidad de su historia» (261).

Baina ezta Espainiaren batasuna bakarrik ere: Espainiak berak, batez ere *En torno al casticismo* azpimarratzen du hori Unamunok, Europarekin batu behar du, europartu. Isolamendua herrien suizidioa da²¹. Hori baita Espainia egiten ari dena: «que la miseria mental de España arranca del aislamiento en que nos puso toda una conducta cifrada en el proteccionismo inquisitorial que ahogó en su cuna la Reforma castiza e impidió la entrada a la europea; que en la intra-historia vive con la masa difusa y desdeñada el principio de honda continuidad internacional y de cosmopolitismo, el protoplasma universal humano; que solo abriendo las ventanas a vientos europeos, empapándonos en el ambiente continental, teniendo fe en que no perderemos nuestra personalidad al hacerlo, eurpeizándonos para hacer España y chapuzándonos en el pueblo, regeneraremos esta estepa moral. Con el aire de fuera regenero mi sangre, no respirando el que exhalo».

21.- Eta euskarak Euskal Herria isolatu egiten du munduan!

Historia, ikuspegi ezin judu-kristauago hone-
tan (Spencer edukazio kuakeroan hazia da),
munduaren batasuna egiteko, Naturaren bide-
gintza eta bidelana besterik ez da –«historia
sakratuan» bezalaxe–. Baina, bigarren, harena
filosofia estriktoki eboluzionista determinista
da (zientifista); historiak bere bidea nahitaez-
kotasun itsuz egiten du, bere barrutik hala
behartuta: «las cosas son como son y no pue-
den ser más que como son», Pachicok dakienez
(eta Unamunok bere artikuluetan mila bider
errepikatu duenez). Eta, hirugarren, beharba-
da erabakigarriagoa azken finean gure arloan,
Spencerren kontzepzioa –eta Unamunorena
harekin– erabat organizista da. Hots, gizartea
organismo bat bezala ulertzen da; haren bizitza
eta eboluzioa organismo bizidunen analogia her-
tsian ikusten da. Honek esan nahi du gizadiaren
eta historiaren biologia bat daukagula funtsean
(eta ezingo gaitu harritu, esate baterako, Una-
munoren gizarte- eta historia- filosofian arrazak
inportantzia handiagoa baldin badauka Arana
Goirirenean baino; eta Unamunoren arraza kon-
tzeptuak berak garai honetan, elementu biolo-
giko gehiago²² eta historiaren esplikaziorako

22.- «La capacidad relativa del cráneo» berdina omen da gizonen-
gan eta emakumeengan Euskal Herrian –herri basatietan («sal-
vaje») bezalaxe!-, cfr: «Espíritu de la raza vasca», in: Unamuno,
Miguel de: *La raza vasca y el vascuence. En torno a la lengua*

baliozkoagoak baditu, ene ustez, Arana Goiriren arraza kontzeptu hain eskandalosoak baino)²³. Eboluzio soziala ere ideia biologikoaren arabera ulertzen da: hau –espezieen eboluzioaren gisara– barneko eta kanpoko faktoreek determinatzen dute: barnekoak giza faktore fisiko, intelektual eta emozionalak dira, «arrazaren ezau-garriak», honen «izpiritua» bereziki (Unamuno biziki interesatu da euskal arrazaren izpirituaz); kanpokoak, berriz, eragin geografiko eta klimati-koak, eta arraza edo talde ezberdin elkarrentzat arrotzek bata bestearen gainera izaten dituzten influentziak, erakunde sozialen berritze suzesi-boak bultzatuz. Dena dela, eboluzioa naturala da, esan gura baitu berez egiten dela, ez dagoela arti-fizialki (Estatuaren interbentzioz-edo) eginarazte-rik edo azeleratzerik; eta –animalia-espezieetan bezala–, astiro-astiro, gradualki eta modu saihes-tezinean, bere erritmoan higitzen dela hura. Izan ere, Spencer lamarckista da; ezin da ahaztu hori. Esan gura du uste zuela ezen kode moral bat, oro

---

española, Madril, 1974, 61. «En el cerebro, señores, de los pueblos salvajes y los primitivos pueblos, los centros motores están mucho más desarrollados que los directores. El pueblo vasco es un pueblo activo, fuerza, mucha fuerza, aunque le faltan ideas, porque en nosotros las ideas se truecan en fuerza» (*Ib.*, 75).

23.- Hau da Unamunoren doktrina: euskaltasunaren, hau da, euskal izpirituaren edo esentziaren muina arrazan dagoela, ez hizkuntzan.

har (uste batzuk, kultura modu bat), belaunaldi ezberdinei segidan aski sendo grabatzen bazaie izpirituan, «izpiritu» hori hereditario bilakatzen dela (arrazaren izpiritua), gero historiako peripezia guztien azpitik jende horren karaktere genetikiko bezala iraunkor dirauena²⁴. Axaleko gora-behera itxuraz handi eta zalapartatsuen azpian, egiazko eboluzioa, barneagoan –«intra-historian» esango du Unamunok–, espezieen transformazioaren antzera, oso geldo doa. Hori dena Spencer da. Ildo honi jarraiki, 1895ean, *En torno al casticismo* argitaratu zuen Unamunok, Gaztelaren edo Espainiaren «intra-historia»ren bilaketa bat. Eta hain zuzen liburu honen bigarren argitalpeneko hitzaurrean (1902), Unamunok berak aditzera ematen digu *Paz en la guerra* nobelak Euskal Herriaren «intra-historia»ren azalpena izan nahi duela²⁵.

24.- Arraza nahiko izpirituala daukagu, hortaz! Bestetik, ezaugarri nahiko izpiritualak edo kulturalak uste ditugun batzuk (euskaldunen ekimen izpiritua, etab.) genetiko-arrazazkoak izango dira, ordea! (Euskara gabe ere zer axola? Horiek berdin-berdin heredatuko dira!).

25.- «Ya por entonces llevaba yo unos años estudiando la vida íntima de mi pueblo vasco y el alma de la aldea vascongada y la guerra carlista. Y dos años después, en 1897, publiqué mi primera novela, *Paz en la guerra*, en que dentro del marco de la última guerra civil carlista, cuyas peripecias narro, intento mostrar algo de la intra-historia de mi pueblo».

Intra-historian herri guztiak bat dira substan-
tzian, gizadiaren hasieran denak bat izan ziren
bezala («el protoplasma universal humano»),
homogeneotasun amorfo hartatik aberastasun
diferentziatura, elkarren arteko borrokara eta
lehiara, eta berriro –gorago– mila koloreko sinte-
si aberats unibertsalera bidean. Herriak, oraintxe
itxi-itxiak direnak ere! (gaztelaua, adibidez)²⁶,
«esentzialki» kosmopolitak dira, naturak irekita-
sunera eta beste herriekiko harremanak izatera
aurreterminatuak, guztiek bat egiteko eta guz-
tiok, batera, mundu berri bat egiteko (Utopia
honetatik utopia sozialistarako jauzia egitea ez
zuen zaila).

Horrek denak zerikusi gutxi du historiaren
analisiarekin; fede handi bat da. Unamunoren
fede handia, historian baino gehiago Spence-
rrengan, nik uste; eta fedea ere baino gehiago,
Unamunoren antsia bizi pertsonala. Azpi-azpian
beharbada Guztiaren Batasunaren eta Bake Han-
diaren nostalgia erlijioso, mistiko bat besterik
ez («Hen kai Pan», Bat eta Dena), Unamunoren
pelegrinazio ideologiko guztietan konstantea.

26.- Aipa dezagun berriro: «¿Está todo moribundo? No, el porve-
nir de la sociedad española espera dentro de nuestra sociedad
histórica, en la intrahistoria, en el pueblo desconocido, y no
surgirá potente hasta que le despierten vientos o ventarrones
del ambiente europeo»... Baina herrien barne eboluzioa ez
zegoen artifizialki ibilarazterik!

Pertsonentzat hala munduarentzat, gizadiaren historia zein arimaren historia intimoa ulertzeko balio duen eskema. Azkenean Pachicok ere, prozesu berdinean, hasierako erlijiositate homogeneo desberezi dogmatikotik krisira, ideien heterogeneitatera eta borrokara pasatu eta gero, bake handi aberatsa lortzen du berriro bere baitan: «Por fin la paz interior se había hecho en él, y disueltos los contrarios ejércitos de sus ideas, vivían las de uno y otro en su conciencia, como hermanas, trabajando en común, en la paz de la por completo aquietada mente» (263).

Ongi ohartuta, historiaren ikusmolde handios honek, azkenean, historia anulatu egiten duela ikusten da. Historiarekin, tragedia ere historikoa. Gorabehera historikoak axalekoak dira. Gerrak eta guduak eta Foruen ezabaketa gorabehera, egiazko errealitatea barrenerago dago, ukitu gabe, iraunkor («euskal arima»). Hori filosofia kontsolagarria da Euskal Herri derrotatuarentzat, edo XIX. mendean zehar euskaldunak behin eta berriro bi frontetan banatu eta batak besteari armekin erasotzera eta bien hondamenera eramantuzten konfliktuak ahazgarritzat jo nahi dituen gazte bilbotar postliberalarentzat. Kontsolamendua historiaren esanahia minimizatuz bilatzeak, ordea, arrisku ebidenteak ditu (zer egin nahi da orduan historian? Zer lortu?). Dena den, arriskuak arrisku, oraingoz oso probetxuz-

koa izan zaio Unamunori soluzio hau, hurrengo zenbakietan ikusten jarraituko dugunez.

BAKEA ETA BATASUNA da historiaren jomuga: baina zein bake eta batasun?

Spencerren filosofian gizartea (eta historia) organismo bizidunaren analogian interpreta-tzen bada ere, badago diferentzia funtsezko bat. Hori bai, osotasuna batasun hertsia bat da beti gizartean ere (organikoa). Baina organismo bizi-dunean (animalia batean edo nire gorputzean), atalak osotasunaren menpekotasun guztizkoan bizi dira, ez dute bizitza propiorik; atal edo men-bru bakoitza –eskua, begia– eta gorputz atalen masa guztia organo zentral batetik manatuta bizi da eta ari da –garunetik–, harengandik dago atalaren bizitzea ala ez bizitzea, aritzea ala ez aritzea, ez du inolako autonomiarik. Gizartean, aldiz, horrelako zerbait gizarte primitiboetan gertatzen da, «Antzinatean», horda primitiboan anabasa gainditu eta gizarte organiko bere-

zituaren lehen forman, Aro Militarrean: botere zentral eta interbentzionista batek, orduan, gizarte osoa –maiz arraza eta herri diferentek– bere menpe lotzen ditu, eta goitik zorrozki gobernatzen du «organismo» dena, gizartean buru edo zentro hark aginduta egiten da, eta ez da besterik egiten²⁷. Gure aroan, ostera, gizarte moderno industrialean (zientziarekin, eta abarrekin, «indibiduo» modernoarekin), heterogeneitate aberatsa nagusi jada, ez du osotasunak atalen bizitza eragiten eta agintzen, alderantziz baizik, atalen bizitza autonomoak egiten du osotasunarena; honez gero, atalak ez dira «menpekoak», ez dago osotasunaren bizitza aktiboki zuzentzen duen erdigunerik, atalen bizitza eta jarduna ez dago haren ekitetik zintzilik. Hitz batean, gizarte modernoa organismo berezitu eta deszentralizatua da! (Boterea atalen adierazgarria baizik ez da, etab.). Spencer *laissez-faire* erabatekoaren liberala da. Estatu ingelesa garai hartan hasia zen gizartean esku hartzeko arau guztien zeharo kontrakoa izan da. Komertzioari, lanari, merkatuari... utzi egin behar zaie beren kasa libre jokatzeko. Liberalismoaren eginkizuna,

---

27.- Horrelatsu egin bide du Gaztela nekazari eta militarrek Espainiaren batasuna (ez, esaterako, Katalunia merkatari eta kultuak): «en la crisis de la pubertad nacional las funciones de nutrición predominaban sobre las de relación» («La casta histórica de Castilla», *En torno al casticismo*).

lehenago erregeen boterea murriztea izan zen bezala, Parlamentuen boterea minimo bateraino murriztea da orain kontua. Gizarteak lortu duen produkzio eta kultura mailan, izan ere, bere buruaren nagusi bakarra bera izan daiteke jada²⁸. Ahalik eta gizartearen autonomia gehiena, ahalik eta Estatu gutxiena.

Honek berdintsu balio du Elizarentzat eta erlijioarentzat, edo erakunde eliztarrentzat. Beren historia gizarte zibilaren parekoa da: antzinateko erakunde teokratiko eta dogmatikoetatik hasi, Luterok ekarri zuen askatasun erlijioso eta erakunde eliztarren forma demokratikoetatik pasa, eta, honez gero, sinesgai eta kultu erlijiosoak (edo herriaren sineskeriak eta superstitzioak) gainditzeko paradan gaude: haien lekuan,

---

28.- Esaten ari naizenez, Unamunok askotan Spencerren ideien aplikazio kasik mekaniko eta zentzugabeko bat egin nahi izaten dio errealitate espainolari. Hala interpretatzen du berak «La Gloriosa» («tan castiza..., tan hondamente castiza») eta «Dios, Patria y Rey» lelopean egindako alboramenduan: «aquel empuje profundamente laico, democrático y popular, aquella protesta contra todo mandarinato, todo intelectualismo, todo jacobinismo y todo charlamentarismo, contra todo aristocratismo y centralización unificadora. Fue un movimiento más europeo que español, un irrumpir de lo subconciente en la conciencia, de lo intrahistórico en la historia» ikusten du («Sobre el marasmo actual de España», *En torno al casticismo*). Ulertzen da, beraz, nolako balio positibo sakona duen karlismo «intra-historikoak» Unamunorentzat.

izpirituen nagusi bakarra arau moral zindoen praktika publikoa izango da gizarte berrian.

Esan bezala, hirugarren eta azkeneko gizarte tipoa abian da, eta laster ezarriko da, industrialismoaren oraingoa gainditurik. Aro honek militarismoaren azken hondarrak xahutuko ditu (gerrak); gizarteak norbanakoen kooperazio librean oinarrituko dira (deszentralizatuak), alderdi politikoak desagertu egingo dira (kooperazioa izango baita bizitza publikoa eratzen duen printzipioa, eta ez elkarren arteko lehia); «herrien federazio baketsu» baten eran antolatuko da mundua.

Filosofia edo utopia sozial hau (funtsean metafisika bat besterik ez dela berrituko dut), Unamunok nahikoa erraz uztartu ahal izan du Pi i Margallen ideia politikoeekin. Unamuno (filosofiazale asko bezala, bestalde) nekez identifikatzen da inoiz osotoro formula politiko batekin, eta Pi i Margallen federalismoarekin ere ez dakit noraino identifikatu den esanahi politiko zehatzean. Baina, politikoki, haren hurbilekoa dirudi (halatsu aipatzen dute haren hainbat pasartek) eta, nolana ere, bere pentsamendua antizentralista garbia da, antijakobinoa. Estatu modernoan zentralista horretan berreraikitzekeo politika jakobinoa, gizarte antinaturalki (artifizialki) manipulatu nahi izatea begitantzen zaio (astakeria bat izateaz gain, fruiturik ezin ekar lezakeena, Unamunoren ustean); historia ideien arabera antola-

tu gura izatea, hau da, historia (kanpotik) bortxatzea, ahaztuz sakoneko intra-historia, naturaren eta bilakabide historikoaren determinismoa, eta abar, presupostu zientifiko oinarritzkoenak. Astronomiak zeruko izarren mugimenduak gobernatzen dituela uste izatea bezalatsu: idealismo txar bat. Zentralismoa antipolitikoa, antihistorikoa eta antizientifikoa da, antinaturala hitz batean. «Siempre la costumbre ha precedido y determinado a la ley, menos hoy, que en vez de sacar las leyes del espíritu del pueblo [kasu kontzeptutxo honen presentziari!], las sacan del espíritu de los libros. Lllaman utopía a convertir las leyes de la vida en leyes de la sociedad, y llaman sensato doblegar los pueblos a sistemas preconcebidos»²⁹. Unamunok, erdeinutsu oso, «teorías francesas vestidas a la española» eta «despotismo nuevo de la uniformidad absoluta»tzat joko ditu zentralismo ideia jakobinoak. Aitzitik: «El espíritu del fuero es el espíritu de todo pueblo no contaminado con enredos especulativos, es la inspiración de la naturaleza» [kasu, berriri, ideion azpiko filosofiari!]³⁰.

Alegia, azken batasunaren ideia ez da bazter utzi. Baina batasun hori, diferentzia ziurtatu eta gero da lortzekoa –harekin eta haren hurrengo,

---

29.- «Espíritu de la raza vasca» (*loc. cit.*, 77-78).

30.- *Ib.* (77).

ez haren aurka—: «la integración viene después de la diferenciación; la división del trabajo es anterior a la asociación cooperativa», dio Unamunok *El espíritu de la razan*. Diferentzia da orain batasunaren oinarria (batasun inposatuaren Aro Militar primitiboan ez bezala, hain zuzen)³¹. Azken batasun handiak orain diferentziak eskatzen ditu bere oinarri eta baldintza gisa. Konkretuki, Euskal Herriaren berezitasuna eskatzen du, autogobernua.

Unamuno mutil gaztea foruzale amorratua izan bazen, orain ere foralista (edo, hobe, Euskal Herriaren autogobernuzale) jarraitzen du. «Pedid lo que tuvimos, no solo porque lo tuvimos, sino porque aunque nunca lo hubiéramos

---

31.-Diferentzian batasunaren eredutzat Euskal Herria bera ikusten du Unamunok: euskaldunok «nunca, que sepa, hemos formado una unidad política. La supuesta Confederación Vasca es un mito: desde los más remotos tiempos estábamos divididos en autrigones, várdulos, caristios y vascones [...]. Y aún dentro de nuestro Señorío, república era cada pueblo; aún veréis en el frontispicio de las Casas Consistoriales de las anteiglesias vecinas, república de Begoña, república de Abando. No era un pueblo más que el otro, nunca el pez grande pudo devorar al chico» (*Ib.*, 79). Baina, erne! Ez diezagula Unamunok iruzur txiki bat egin, filosofia baten hitzak haren pentsamendua-
ren aurka erabiliz. Spencerrren historiaren filosofian, batasun militar autoritarioaren ondoko, hura gaingiduzko diferentziazioa da positiboa (Aro industrialekoa, Aro berria fundamenta dezakeeneko), ez antzinateko euskal tribuena edo errepublika premoderno (herrixka) laborariena. Unamunoren zehaztasun filosofikoaz askotan ez da egoten gehiegi fidatzerik.

tenido, deberíamos tenerlo», aldarrikatzen du³². Baina berak hala uste du: berea orain ez da sentimenduaren foralismo maskal bat, arrazoiarena baizik. Ez nostalgia historikoak, ez Xahoren eta enparauen legendek, ez iraganak, eta iragan erromantikoak ez dio eusten orain bere foruzaletasunari, filosofiak baizik: progresoaren burdinazko legearen ezagutzak. Hor dago aldea. «Aquí todos somos fueristas por sentimiento, por raciocinio lo son pocos»³³. Ondorioz, foralismo bat iraganera itzuli zalea begitantzen zaio; bestea (berea) progresista³⁴. Bat bere gaztetakoa

---

32.- *Ib.*, 79. «Fue el espíritu antiguo despotismo del hombre [tiranoa edo erregea]; es el moderno despotismo de la idea; será el venidero reinado de la voluntad autónoma. –No os hagáis ilusiones; nuestro espíritu de raza repugna ese despotismo viejo y carcomido a que quieren volvernó algunos, cuando nunca nos hemos dejado dominar por él; tan fatales fueron ayer los reyes como las leyes hoy; pero a nuestro espíritu de raza repugna también este despotismo nuevo que algunos llaman liberal-. No nos deben tiranizar ni prejuicios de monarcas, enamorados del Sacro Imperio y de la uniformidad de la muerte, ni las teorías de gentes enamoradas también de la uniformidad absoluta, que se aprende en los libros de la filosofía del absoluto y en las inspiraciones del doctrinarismo. –Nosotros nos hemos gobernado, no nos pudo gobernar un tirano, no lo podrán una recua de tiranuelos» (78-79).

33.- *Ib.*

34.- «Hoy dos partidos diversos luchan por lo perdido; el uno quiere volvernó a la cuna, tornarnos a la barbarie de que salimos; el otro, llevarnos adelante, educarnos en la civilización; aquél trata en nuestra lucha con el espíritu moderno de volvernó

da, Foruen abolizioari jarraitu zaion sentimendu minduarena; Sagarminagarena, laburki esateko. Unamunok orain foralismo erradikal bat nahi du, baina foralismo kritikoa (batez ere legenda historikoen «erromantizismoarekin» kritikoa), modernoa, laikoa, progresista. Foralismo berri bat. Ez bere baitan itxia, «regionalismo exclusivista y ciego a toda visión amplia, a todo lo que el horizonte natural traspase», *Paz en la guerrako* azken gogoetetan kritikatzan denez; baizik, Iparragirreran kantak dioen bezala (diferentziak ez daude, dirudienez, edukietan, arrazoietan baino; ez politikan, kulturean), mundura zabaldua. Munduko filosofia handien «kontzientzia duena».

Eta gogoeta horietan, laster, euskal «nazionalismora» eramango duen meditazio filosofikoa baino epikoagoa den kanta hauxe dauka Unamunok, bilbotarren artean oraindik aspirazio inkontziente lanbrotzu bat besterik ez den mugimendua meditazioa baino epikoagoa:

«Empiézase en el ambiente [...] a cobrar conciencia del viejo lema “Dios y Fueros”, al que sirvió de tapujo en gran parte el de “Dios, Patria y Rey”. Siéntense las generales corrientes étnicas que sacuden a toda Europa. Por debajo de las nacionalidades políticas, simbolizadas en ban-

---

al viejo; éste trata de acomodarnos a él; yo creo que debemos buscar el espíritu del porvenir» (*Ib.*).

deras y glorificadas en triunfos militares, obra el impulso al disloque de ellas en razas y pueblos más de antiguo fundidos, antehistóricos, encarnados en lenguajes diversos y vivificados en la íntima comunión privativa de costumbres cotidianas peculiares a cada uno; impulso que la presión de aquellas encauza y endereza. Es el inconciente anhelo a la patria espiritual, la desligada del terruño; es la atracción que, sintiendo los pueblos hacia la vida silenciosa de debajo del tumulto pasajero de la historia, los empuja a su redistribución natural, según originarias diferencias y analogías, a la redistribución que permita el futuro libre de agrupamiento de todos ellos en la gran familia humana; es, a la vez, la vieja lucha de razas, fuente de la civilización. Tales corrientes étnicas de debajo de la historia son las que, aunándose al proceso de las grandes nacionalidades históricas, hijas de la guerra y de ella sustentadoras, las impele al concierto de que haya de surgir la humanidad pacífica. Por dentro de los grandes organismos históricos palpita su carne, luchando por diferenciarse según la varia distribución de sus elementos originarios; en los suelos nacionales, hipotecas de los tenedores de las deudas públicas, alienta la vieja alma de las antiguas tribus errantes, que se asentaron en un tiempo en campos de propiedad común.

Los pueblos, que forman las naciones, empujan a estas a integrarse, disolviéndose en el pueblo.

Mas se va a tal finalidad cerrados los ojos a ella, en egoísta impulso de ciegos exclusivismos. Juan José y sus compañeros de aspiraciones entonan el solemne himno al árbol de Guernica, símbolo vivo de la genuina personalidad del pueblo vasco; cantan en vascuence, sin entenderla apenas, aquella estrofa que dice:

Eman ta zabal zazu
munduan frutua,
adoratzen zaitugu
arbola santua!

En la invocación a que dé y extienda su fruto por el mundo todo no ven los que la cantan la genial intuición del bardo errante, que recorriera extraños pueblos para llevarles el ensalmo de la canción de libertad, en música a todos comprensible, aunque encarnada en vieja lengua desconocida de ellos».

Mereziko luke iruzkin xehe-xehe bat, esaldiz esaldi, testu honek, guk nazioaren teoria esan ohi duguna (herriena, testu honetako berbetan), ongi antzemateko Unamunok nola ulertzen zuen doi-doi. Irakurketa arretatsu bat zor zaio gutxienez: esana daukagunarekin nahikoa ulertu ahal izango da apika. Testuak nazionalitateen

(herrien) XIX. mendeko historia europarreko mugimendu ezagunak islatzen ditu. Naturaren indarraren mugimenduak dira horiek, hemengo ikuspidean. Europa bi geruzak osatzen baitute: azpi edo barne naturala (arrazak eta herriak, intra-historia) eta, hondope horren gainean, superfizie historikoan, «nazionalitate politikoak» (Estatuak, Inperioak), monarkiek bortxakeriaz eta gerraz zentro baten inguruan bildu eta estekatuak³⁵. Progresoaren legean, horiek beharrezkoak izan dira iraganean, herriak zibilizatzeko. Beren momentua eduki dute historiaren garabidean, beren eginkizuna bete dute, iraganean ideia eta dogma erlijioso batzuek beren momentua eta beren funtzioa eduki duten

---

35.- Ohartarazi beharrekoa da berez intra-historia eta historia hertsiki-hertsiki ez direla elkarren ukoa, ikus Maravall, José Antonio: «De la intrahistoria a la historia», in: Gómez Molleda, Dolores (arg.): *Volumen-Homenaje a Miguel de Unamuno*, Casa-Museo Unamuno, Salamanca 1986, 175-230. Álvarez Gómez, Mariano, «Planteamiento ontológico del primer Unamuno», in: Gómez Molleda, Dolores (arg.): *loc. cit.*, 523-540. Nolanahi dela ere, historia politikoan erraz gertatzen dira elkarren kontrarioak, eta *de facto* garai honetan behintzat biak elkarri kontrajarrita erabiltzen ditu ia beti Unamunok. Are, historiaren aurka, intra-historiaren alde, borrokatu behar dugula aldarrikatzen du: «La historia, la condenada historia, nos oprime y ahoga, impidiendo que nos bañemos en las aguas vivas de la humanidad entera, la que palpita en hechos permanentes bajo los mudables sucesos históricos», *cfr.* «La crisis del patriotismo», in: *Obras Completas, loc. cit.*, I. liburukia, 978.

bezala³⁶. Orain forma berriak aurkitzea tokatzen zaie, deszentralizatuak. Hortaz, menpean lotuak egotea tokatu zaien herriei berriro mugitzea dagokie, bai hauen eta bai haien (denen!) artean «gizadi baketsuaren» Aro Berria abiatzeko. Egi-tekoa orain ez da «nazionalitate historikoak» (Estatuak) desegitea, «berregitea» edo gainditzea baizik.

Hori da historiaren martxa. Berak egiten duena, bere progresoaren legeak edo Naturak aginduta egiten dena. Baina historia hori egiten ari diren gizon-emakumeek ez dakite hori egiten ari direna. Beraiek hori nahi gabe doaz («begiak itxita») jomuga horretara. Are, beren egoismoa da egoismoaren gaindipena izango den jomuga horretara itsu-itsu bultzatzen dituen historiaren burdinazko determinismoaz. Historia beren «izpiritu zaharraz» baliatzen da, beren «instintuez», tresna gisa³⁷. Gizakiaren instintu irrazionalak, horrela, historiarentzat, Ama Natu-

---

36.- Hala argudiatzen du Pachico-Unamunok: «[...] que los dogmas habían sido verdaderos en un tiempo, verdaderos puesto que se produjeron, pero que hoy no son ya ni verdaderos ni falsos, por haber perdido toda sustancia y todo sentido» (69).

37.- «Tirábanles [soldadu karlistei] con fuerza los prístinos instintos de errante vida predatoria; instintos que resurgían potentes en ellos desde el indestructible pose del alma en que llevaban el alma de las almas de sus más remotos abuelos» (124).

ra jakitunari esker, bere adimen moduko zerbait dira. Ez gaituzte gidatzen ideiek, ideien azpiko sentimenduek baizik; ez kontzientziak, sakoneko Naturak baizik. Sentimenduen bidez, Naturak gidatzen gaitu, ideiek gidatzen gaituztela uste badugu ere³⁸.

38.- «Espíritu de la raza vasca»n honela adierazten da: «El sentimiento es el instinto en el hombre, la acción lenta y gradual del medio en que vivimos, que produce esos movimientos sin idea, impulsos inconcientes que impelen, arrastran y empujan las ideas que nosotros, por ilusión de la conciencia, creemos son nuestras directoras».

BADAGO ARTIKULU SONATU BAT, *Paz en la guerra*-ko planteamenduen osagarria iruditzen baitzait, «La crisis del patriotismo», 1896an Bartzelonako *Ciencia Social* aldizkari anarkistan argitaratua, ikusten ari garen Unamunoren kontzeptuak zuzenean tratatzen dituen (herri edo eskualdea, Estatua, erregionalismoa eta nazionalismoa, etab.), txit argigarria gure gaiarentzat, hemen jada klase borrokaren perspektiba gehitua dagoen arren, autorearen fase sozialistakoa izaki. Unamunok, izan ere, kontzeptu eta ikuspide hagitx interesgarriak landu ditu garai honetan «abertzaletasun» ezkertiar baten ildoan, gerraostean ezker abertzaleak jorratuko dituen bideak ia ehun urte lehenago entseatuz. (Pierre Vilar historialari marxista zorrotzari ez zaio pasatu ohartu gabe «cette vision éclairante –à laquelle,

malheureusement, Unamuno a trop vite renoncé en se castillanisant-») ³⁹. Rafael Pérez de la Dehesa esanean, Unamunok sozialismo espainola behin eta berriro kritikatu bide du, berak arazo erregionala deitzen zuenarentzat ulerpenik ez izateagatik. «Su entusiasta adhesión al antibizcarrismo de los socialistas vascos fue compatible con la defensa de un regionalismo no exclusivista. Creía ciertamente que la Agrupación de Bilbao no se había preocupado lo suficiente de adaptarse a las circunstancias locales. Años más tarde, aún dejaba abierta la pregunta: “No cabría traducir el socialismo al espíritu vasco?”» ⁴⁰.

39.- Vilar, Pierre: «Culture, Nation, Histoire», in: RIEV - Revista Internacional de Estudios Vascos 28 (1983) 255.

40.- Pérez de la Dehesa, Rafael: aip. lib., 68-69. 1897ko irailean Unamunok artikulu bat publikatu du *Sozialistische Monatshefte* (9, 475 eta hurr.) Berlingo aldizkari sozialistan Espainiako sozialismoaren berri emanez. Berton, sozialismo espainolaren hainbat kritika gogor egiten da, haren inkultura eta sektarismoarena batipat, eta partikularki Bilboko *La lucha de clases* aldizkariarena eta Madrilen egoitza duen Komite Nazionalarena, honen zentralismoagatik eta erregionalismo ororekiko etsaitasun itsuagatik: horregatik, dio Unamunok, Bartzelonan langileak anarkistak edo errepublikanoak dira, sozialismoak apenas du jarraitzailerik, Espainiako hiri biztanletsuena eta industrialena izan arren. Artikulu horretan, kuriooa da, sozialismoari ez zaio «karaktere espainolarentzat» oso egokia irizten; aitzitik, Bilboko sozialismoan «euskal arrazaren aiurri serio eta egonkorren» eragin positiboa nabarmentzen da, euskal arrazaren konplexurik gabeko apologia honekin: “In Bilbao, das heute die Hochburg des Sozialismus in Spanien

Errazena Unamunoren hitzak aldatzea izango dugu, komentario handirik gabe. Hasteko, guk, orain gertatzen ari dela esan ohi dugun fenomenoari Unamunok ehun urte lehenago erreparatu ziola ikusiko du irakurleak.

«Hace ya tiempo que viene cumpliéndose en los sentimientos sociales, por lo que a la patria respecta, un curioso fenómeno que cabe llamar de polarización, consistente en que van creciendo paralelos el sentimiento cosmopolita de humanidad y el apego a la pequeña región nativa. El regionalismo se acrecienta de par con el cosmopolitismo, a expensas del sentimiento patriótico nacional [Estatuarena], mal forjado por la literatura erudita y la historia externa. A medida que se ensancha la gran Patria humana se reconcentra lo que aquí se llama patria chica o de campanario. Parece como que se busca en el apego al terruño natal un contrapeso a la difusión excesiva del sentimiento de solidaridad humana.

Este fenómeno significa desde luego escisión polarizada entre el elemento sensitivo y el intelectual, entre el concreto y el abstracto. Se con-

---

ist, kommt noch der Einfluss hinzu, welchen der ernste und beständige Charakter der baskischen Rasse ausübt. Diese Rasse ist sehr intelligent, und wenn sie sich auch schwer entschliesst, für neue Ideale sich zu begeistern, so hält sie doch hartnäckig und mit ganzer Hingabe an ihnen fest, sobald sie sie erst erfasst hat».

centra la intuición sensible de patria a medida que se abstrae el concepto de ella, lo cual quiere decir que no están en perfecta compenetración y armonía. Y no lo están seguramente merced a la presión coercitiva y bárbara que se ha empeñado en casarlas en la historia según intereses de clase. Y esta escisión de los elementos constitutivos del patriotismo se cumple a expensas de las patrias nacionales [Estatu nazionalak], oficiales, las de bandera, y se cumple para bien, por ser el necesario antecedente de una integración futura, en que volverán a concertarse y fecundarse el elemento sensible e intuitivo y el ideal y de concepto. Es un deber esperar que un día, rota toda presión impositiva y autoritaria, concuerden las patrias chicas todas en la gran Patria humana, la Humanidad misma, asiento del amor fraternal, como nuestras patrias de bandera lo son de odios de guerra y competencia»⁴¹.

Hona hemen nolako iritzia duen Estatu-nazioaren abertzaletasunaz, honez gero ezagunak egingo zaizkigun kontzeptuetan: «Es una de las concepciones más erróneas la de estimar como los más legítimos productos históricos las grandes nacionalidades, bajo un rey y una bandera. Debajo de esa historia de sucesos fugaces, historia bullanguera, hay otra profunda historia de

---

41.- «La crisis del patriotismo», *loc. cit.*, 979.

hechos permanentes, historia silenciosa, la de los pobres labriegos que un día y otro, sin descanso, se levantan antes que el sol a labrar sus tierras y un día y otro son víctimas de las exacciones autoritarias. Se les saquea el fruto de su trabajo y se les lleva los hijos a matar a quienes ningún daño les han hecho, ni en nada les dificultan su perfeccionamiento. Los cuatro bullosos que meten ruido en la historia de los sucesos no dejan oír el silencio de la historia de los hechos»⁴².

Bi aberri daude, beraz: intuizio edo pertzepziokoa, eta kontzeptukoa (konkretua eta abstraktua; bizitzakoa eta esperientziakoa, eta banderakoa; naturala eta ofiziala), eta bi abertzaletasun daude hein berean. Bi aberri eta abertzaletasun hauen historiako garabidea eta bion gaindipena laster honela azaltzen dizkigu orain: 1) Lehen fasean –honek ez du derrigor iraganekoa izan behar, oraintxe ere gertatzen ari baita–, laborariaren aberria eta abertzaletasuna daude (laborari honentzat, Unamunok «capitalista obrero» kontzeptu bitxia darabil, lurraren eta lanabesen jabea bera dela adierazteko): «El apego al rincón

---

42.- *Ib.*, 981. «Hecho» versus «suceso» historiaren eta azpistoriaren oposizioaren gisakoa da. Pasarte honetan, horren esanahia hobeto ikusten da: «Podrá ser estrecho, pobre, raquítrico, el concepto de patria que tenga el aldeano que nunca ha visto más allá del horizonte de su aldea, pero es, sin duda alguna, un concepto profundamente histórico, un hecho histórico, no un suceso más o menos durable» (*Ib.*, 981).

natal, al valle o llano que nos vió nacer, al terruño en que sudaron nuestros padres y a la aldea en que viven los camaradas de nuestra infancia, es el sentimiento de aquel que labra su propia tierra, del capitalista obrero, del que produce para consumir sobre todo, puesta en el consumo la intención casi siempre»⁴³. Honek atxikimendua dio bere lurrari, ez maitasuna: lurrari lotuegia dago, haren gatibuegi, lurra maitatzeko; baina harekin bat egiten du, eta bategite honek bere izpiritua eta erlijiozkotasuna (psikologia) osoki moldatzen du. 2) Bigarren aberria ez da atxikimendu naturalarena, are gutxiago maitasunarena, interes ekonomikoena baizik. Unamunok honentzat bakarrik erabiltzen du nazionalismo terminoa (baita patriotismo hitza ere, oker ez banago): «El nacionalismo, el patriotismo de las grandes agrupaciones históricas, cuando no es hijo de la fantasía literaria de los grandes centros urbanos, suele ser producto impuesto a la larga por la cultura coercitiva de los grandes terratenientes, de los landlords, de los señores feudales, de los explotadores de los latifundios». Patriotismo edo nazionalismo hau inkarnatzen duena ez da inola ere karlista, edo karlistakumea, liberal petoa baizik. *Paz en la guerra* libe-

---

43.- *Paz en la guerra* ekonomikoki horrela definitzen dira base-ritarrak: «Tampoco se había roto para ellos el primitivo nexo directo entre la producción y el consumo...» (83).

ral bilbotarraren prototipoa den Don Juan Arana da hau, nobelaren azken aldera Unamunok sarkastikoki marraztu duenez. «Antes de acabarse del todo la guerra, y aprovechando sus efectos, había comprado don Juan tierras, para hacerse propietario de campo, su sueño de oro. Poseer tierra era para él como ejecutoria de nobleza y consagración de su fortuna. Le llamarían “señor amo”; dispondría de votos en las elecciones; ponderaría la llaneza con que se trata en su país al rentero⁴⁴. Cuando le llevasen, por Santo Tomás, las rentas con el regalo, veríase en su conciencia, ilustrada por Bastiat, cual heredero de los que primero desbastaron las intrincadas selvas y las desenmarañaron, desecaron los pantanos y roturaron los yermos; y ¿por qué no cual heredero también del Sol?⁴⁵. Al encontrarse dueño de parcelas del suelo patrio, sintió reavivársele en el pecho el patriotismo: corroboráronse los

---

44.- Lehenago, nekazarien izpirituaren deskribapenean, hala zigun adierazia: «Dependían de su tierra y de su brazo, sin más mediador entre aquélla y éste que el amo, cuyo derecho de propiedad acataban sencillamente, cual un misterio más, tan natural como los sucesos todos diarios, a él sometidos como al yugo sus bueyes, borrada en su conciencia colectiva la memoria del arranque de la historia, cuando nacieron gemelas la esclavitud y la propiedad [Rousseau], como estaba borrada en cada uno de ellos la del momento primero en que abriera llorando su pecho al aire de la vida» (83).

45.- Alusio bat, agian, Txahoren «euskaldunaren» etimologiaren aldean Eguzkitik eta «euzkeldun» hobetsi zuten «bizkaitarrei»?

sentimientos conservadores y se le fortificó la fe de niño y el respeto a la religión de sus mayores, empezando a oír misa diaria: ingresando en una congregación piadosa, y haciendo la vista gorda a que su hija comprara la bula, avergonzado del juramento que de no comprarla hiciera a raíz del bombardeo. Probaba además su liberalismo acudiendo el dos de mayo, con su vieja gorrita de escarapela, guardada como reliquia, a la procesión cívica» (299)⁴⁶. Testu honek erakusten duena, lehenik, Unamunoren Bilboko liberalismoari dion herra da⁴⁷; baina, bigarren,

---

46.- «La clase que creó Mendizábal al pretender que dejase de ser España un convento-cuartel» deritzo klase lur erosizale horri beste leku batean (90); eta, nobelak aipatzen duen proklama baten arabera, laborarien odol-zupatzaile horiek dira «los mismos que les prestaban el dinero al treinta por ciento, los que les dejaron sin montes, sin dehesas, sin hornos y hasta sin fraguas; los que se hicieron ricos comprando con cuatro cuartos y mil picardías todos los predios de la riqueza común» (105). Ikus, adibidez, Ganbelu karlistaren (edo karlo-anarkista) marmar «sozialistak», 77. orrialdean. Ezaguna da geroago karlismoaren «funtsezko sozialismoa» (edo anarkismoa) Unamunoren leloetako bat izango dela. «En el fondo del carlismo vascongado hubo siempre un soplo socialista», *cfr.* «Alma vasca», *loc. cit.*, 85. Maiz adierazi du karlismoa desamortizazioaren aurka sorturiko mugimendua izan zela, *cfr.* Pérez de la Dehesa, Rafael: *aip. lib.*, 132-137.

47.- Elkartezintasun hori sinbolizatzen du nobelan Don Juan liberalak bere semeari Pachico-Unamunorekin hitz egiteko jartzen dion debekua (78). Baina Don Juan, Bilboko liberal prototipikoa, pertsonaia gisa ere nahiko negatibo aurkeztua dago: inso-lidarioa beste setiatuekin (irina ezkutuan gordetzen du), etab.

berak, oso oker ez banago, Arana Goirenen bizkaitarrismo edo nazionalismoa Bilboko liberal hauen jarraipentzat edo⁴⁸ zeukala, inola ere ez landerriko karlisten jarraipentzat⁴⁹.

48.- «Jarraipentzat edo» diot, Unamunoren oposizio nagusien koordinatuetan (hiria/landa, laboraria/merkataria, natura/historia), karlismoa garbi baitago, landatar/laboraria eta naturala dela; bizkaitarrismoa, aldiz, ez dut aurkitzen garbi kokatua inon daukanik garai honetan (geroago bai –Errepublikaraian batik bat– landatarra edo probintzianoa iritziko dio erdeinu guztiz; baina ordurako landatarrak esanahi negatiboa hartu du Unamunoren pentsamenduan, eta hiria da polo positibo dirdaitsua, nobela garai honetako ehundik ehun alde-rantziz).

49.- Karlismoaren ondareak gutxienez lau zati dituela ematen du nobelan (300), zuzen igarri badiot: 1) «la aspiración a una política íntegra y exclusivamente católica» (integristak, antza); 2) herrietan «egoerari egokituak» bizi direnak; 3) «el regionalismo exclusivista y ciego a toda visión amplia», nor izan daitekeen hobeto espezifikatzen ez dena, Bilboko bizkaitarrismoa izan behar duen itxurarik ez duena halere (Santa Kruztiar tankerakoren batzuk? Novia Salcedoren «hizkuntz filosofia-koak»?); eta 4) erregionalismo ireki eta bihotz-zabala, hau da, Unamuno bera eta, berak baino kontzientzia zohardi gutxixea-goz, Ignacioren laguna izandako Juan José eta besteren batzuk, hauek karlistak, baina bilbotarrak (307), Ignacio «arima ederra» ere karlista zen bezala, baina hiri-hirikoa, baina sustrai hurbilak gurasoen landerrian dauzkana, Unamunok bezalaxe. Oso posible da, Unamunoren bereizketa hauek joera edo posibilitate kultural ezberdinei so egitea gehiago, talde politikoei baino. 1905ean («La crisis actual del patriotismo español»), bi karlismo bakarrik bereizten ditu: intra-historiko herritarra («con su fondo socialista y federal y hasta anárquico»), eta Mellarena eta *El Correo Españolena*, «ese tumor escolástico, esa

Beste gabe ulertzen da orain, beraz, bi erre-
gionalismo daudela. Baina, kasu! Unamunok
egiten duen analisiaren eskema ongi ulertzeko,
bereizi egin behar da: bi erregionalismo daude,
eta nazionalismo bat, hirugarrenik, bien gai-
nean. Has gaitzen erregionalismoekin: «Hay
dos regionalismos: el de esos propietarios que
luchan contra los efectos del libre cambio y el
de los que, llevados por este, buscan por el cami-
no de la diferenciación la integración suprema.
Hay un regionalismo retrógrado, proteccionis-
ta, del terruño, el mezquino y pobre que forma
juntas de defensa para evitar el traslado de una
capitanía general⁵⁰, el que pide cruceros, guarni-
ciones, limosna de la que mancha y empobrece,
y hay un regionalismo que pide que se deje a
cada pueblo desarrollarse según él es. El uno,
atizando los odios entre las regiones sirve a los
que las explotan, el otro pide la separación de
los elementos antitéticos violentamente unidos
para que se comprendan y se unan al cabo, en
coordinación sana y libre, no en subordinación
maldita y autoritaria»⁵¹.

---

miseria de bachilleres, canónigos, curas y barberos ergotistas
y racionadores» (zalantza gabe, nobelako lehen talde bera).

50.- Coruñako gorabeheren alusioa. Kasu bera aipatzen da goian
aipaturuko artikuluan «Der Sozialismus in Spanien», *Sozialis-
tische Monatshefte* 9 (1897), 478 or.

51.- «La crisis del patriotismo», *loc. cit.*, 982.

Alabaina, «nazioaren» [Estatuaren] barruan izaten dira erregioak, eta, bi erregionalismo horietatik, horietako bat Estatu-nazio haren gaindipenaren bila ari da, eta bestea haren defentsa erreakzionarioan. Horrela, funtsezko datua nazioa/nazionalismoa da (Estatu-nazionalismoa) eta harekin daukagun, edo hark gurekin daukan, borroka; hots, Estatuon arotik hurrengo aro historikora pasatzekoa, aipatu polarizazioan iragartzen hasia denera. Une horretan, *Paz en la guerra*n agertua zuen⁵² nola erreakzionatzen duen Estatuak bere burua fanatismo patriotikoz defendatuz, hau da, nortasunari eta burujabetasunari eutsi nahi dioten erregionalismoen aurka propaganda sutuz, jendoldeen gorrotoa piztuz, gupida gabe erasoz. Orain, Kubako gerra dela eta, «la prensa de la mentira»k xaxaturiko «patriotería hipócrita»z mintzo da⁵³, horrekin bat ez datorren ezer arrazoizko esatea «hasta criminal» omen baita, eta hori dena klase terminoetan azaltzen du, «patriotería nacionalista burguesa» iritziz; eta honela jarraitzen du:

52.- «Al repercutir los ecos de Somorrostro en toda España brotó de toda ella un inmenso clamoreo de odio y de piedad, enviando la nación nuevas remesas de sus hijos a salvar a Bilbao. Pedían muchos que se arrasara a sangre y fuego el país vasco, que se acabase de una vez con aquella casta levantisca» (249).

53.- Prentsaren eragin gorroto- eta gerra-piztailea behin eta berriro salatzen da nobelan orobat.

«De aquí que la burguesía atice a unos obreros en contra de otros, extranjeros, y *aproveche el movimiento regionalista para falsearlo*»⁵⁴, bide batez Estatu-nazioari «un vasto sindicato internacional de los explotadores de suelos patrios, de los grandes patriotas» iritziz. Aro Berria ere, prozesu ekonomikoaren berezko ekarpena dirudiena⁵⁵, erreferentzia marxistaz hornitzen da hemen: «Entonces se verá patente e intuitivamente que la Tierra ha sido humanizada por el hombre, entonces vivificará el sentimiento patriótico por la fusión de sus dos factores: el que arranca del primitivo comunismo de tribu, y el que tiende al final comunismo universal»⁵⁶.

54.- «La crisis del patriotismo», loc. cit., 983 (nire azpim.).

55.- «El proceso económico-social moderno, mercantil e industrial, arrancando del libre cambio trae el verdadero cosmopolitismo, la gran patria del espíritu, que del cambio se nutre, la gran Patria humana» (*Ib.*, 980).

56.- *Ib.*, 983. Historiaurrearen ez ikerketa, baizik eta «asmaketa» ideologikoa da hau ere berriro, baina interesgarria da guretzat, adierazten duen naturaren eta historiaren ikuspegiagatik: historia naturatiko «alienazio» bat bezala da; historiaren buruan (laster alegia), alienazio hori gainditu eta, gizadia bere hastapen naturalera itzuliko da, baina historiak perfektionatuta. Alegia, hasieran gizakiaren berezko edo «natural» bezala komunismo primitiboa suposatzen da, eta berriro komunismo itzuliko da historia bere buruan, baina (industriak eta zientziak) perfektionaturiko komunismo zibilizatua izango da hori. Historiaren ideia zirkular hegeliano hau (hau da, funtsean kristaua: hasieran natura dago, jatorra eta ona –Jainkoak egina baita!–, gero jatorrizko bekatu edo «erorikoaz» aliena-

Eta Unamunok, zeinak nobelan «afirmándose al negarse» bezalako itxura hegelianoetan espresatzea maite baitu, itxura hegelo-marxistak egiten ditu saio honetan: «Y mientras llega este día [Aro Berriarena] es necesario paso el de esta polarización; es, empleando un tecnicismo fuera de moda, la antítesis de la vieja tesis patriótica doctrinaria, antítesis que precede a la síntesis final; es la diferenciación que prepara la integración suprema». Hori da konklusioa: «Cuanto más se diferencien los pueblos, más se irán asemejando, aunque esto parezca forzada paradoja, porque más irán descubriendo la humanidad en sí mismos. El pueblo es en todas partes lo más análogo. Tratan de separarlo, para vencerlo mejor, los que en todas partes lo explotan»⁵⁷. Deszentralizazioa, beraz; herri bakoitzaren burujabetasuna, askatasuna, gero askatasun osoan elkartzeko. «Libertad, libertad ante todo, verdadera libertad. Que cada cual se desarrolle como él es y todos nos entenderemos. La unión fecunda es la unión espontánea, la del libre agrupamiento de los pueblos»⁵⁸. Eta orduan,

---

zioaren historia hasten da; Azken Judizioan berriro dena bere zuzentasunera itzuliko da), Engelsek jabetasunezko terminoetan irakurri du, Morgan antropologoaren testuetatik hori atera ahal zuelakoan.

57.- *Ib.*, 982.

58.- *Ib.*

kosmopolitismoaz batera, egiazko abertzaletasuna –aberriaren maitasuna– posible izanen da: «Toda la historia humana es la labor del hombre forjándose habitación humana, toda la civilización tiende a desasir al Hombre de la Tierra, a libertarle del terruño, a que sea él quien posea a ella y no esta a él. Desasido de la tierra, la querrá el hombre, porque el labriego que de ella vive le tiene apego, no amor. Amor le cobra el artista que la siente, el sabio que la comprende»⁵⁹.

59.- *Ib.*, 980.

hogeita hamahiru urte dauzka Unamunok *Paz en la guerra* argitara denean. Ordurako, sortua du Bilbon Arana Goirik Eusko Alderdi Jeltzalea (1895). Unamuno gaztearen posizioan J. Marichalek «un relativo nacionalismo vascongado» seinalatu zuenetik (1964)⁶⁰, badirudi ez dagoela problemarik abertzaletasunaren sorrera eta Unamuno hori erlazioan jartzeko –«Lehen Unamuno» esaten zaio, baina ez litzateke erraza izango bigarrena asmatzea, hirugarrena eta zenbat beste Unamunok jarraitu beharko luketen–. Rafael Pérez de la Dehesarentzat (1973) «la primera ideología política de Unamuno –y esto será una sorpresa para muchos– fue el nacionalismo

---

60.- Marichal, J.: «Unamuno y la recuperación liberal (1900-1914)» konferentzia, in: *El nuevo pensamiento político español*, Mexico, 1966.

vasco»⁶¹. Autore honek separatista ere irizten dio, eskrupulu handirik gabe. Antza, Unamunok berak ere gustuko zuen bere burua, nolabait, aranismoaren egiazko aitatzat edo inspiratzailetzat agertzea, J. A. Ereño Altunak ohar biziki interesgarri batzuetan irakatsi zigunez⁶². Dударik ez dago Euskal Herriko zenbait alderdi politiko eta kulturek gaur egun dutena baino Euskal Herriaren errealitate politiko nahiz kulturalaren kontzientzia askoz apurtugabeagoa erakusten duela Unamunok, zuzenean ala zeharka, XIX. mendearen bukaeran (herri gisa berez dagokion subiranotasuna, Nafarroaren, Baskongaden eta Iparraldearen euskal berdintasun eta batasuna, eta abar –ez aipatzeagatik gure artean hainbeste jende ikaratu duen «euskal arima» hori– ebidentziak dira oraindik harentzat)⁶³. Gerora, zentralistak adina erregionalistak berak majo ahaleginduta, ebidentzia horiek aspaldi galduak ditugu bazter hauetan. Gaur, euskal ezer aipatzea (euskal kultura, etab.) ez da problematikoa soilik, baizik eta, maiz, okerrenaren guztiz susmagarria ere

---

61.- Pérez de la Dehesa, Rafael: aip. lib., 17-18.

62.- Ikus Unamuno, Miguel de: *La unión constituye la fuerza*, loc. cit., J. A. Ereño Altunaren hitzaurrea, xxiii-xxx.

63.- «Somos todos vascos de una misma raza, hablamos la misma lengua, tenemos el mismo espíritu» («Espíritu de la raza vasca», loc. cit., 79). Hendaian dagoela, «este rincón de mi terruño nativo» dio, eta abar, eta abar.

bai. Baina susmo txarren negozioa ez da nonbait oraingoa bakarrik. Konkretuki *Paz en la guerra* hau dela-eta, Unamunok berak kontatzen digu berari ere kritiko batzuk nola haserretu bide zitzaizkion Espainian, karlisten krimenak ez omen zituelako aski salatzen eta karlista gaiztoak ez aski kondenatzen⁶⁴.

Bere sentimendu posibleez aparte, Unamunoren Euskal Herriaren ikuspegi filosofikoa (garai honetan) ez da eta ezin da izan independentista, separatista⁶⁵. Nobelan franko ironiaz aipatzen da «Durango, en donde se ensayaba el Estado carlista» (274)⁶⁶; eta ironiaz baino zer-

---

64.- Ikus *En torno al casticismo*, Bigarren Argitalpenari Hitzazurrea (1902): «[...] quise expresar lo que había visto de la vida íntima del pueblo que en aquellos sucesos se manifestó. Y no faltó quien me llamara carlista porque en vez de estrumpir en imprecaciones y maldiciones contra los partidarios de Carlos VII y hablar de los crímenes del carlismo y otras majaderías de la misma frasca, me propuse ver y hacer ver serenamente lo que el carlismo encierra en sus redaños y la útil y poderosa fuerza que es».

65.- «Todo español debe rechazar el nombre calumnioso de separatista. En España no hay separatistas, ni los habrá jamás, si no los hacen los ciegos adoradores de la centralización brutal» («Espíritu de la raza vasca», *loc. cit.*, 69).

66.- «Había ya sellos de correos, principio de un ordenado sistema de comunicaciones; *perros grandes*, monedas de cobre auxiliares y fraccionarias de las nacionales de plata, *perros grandes* con la efigie del rey por la gracia de Dios, coronado de laurel, como un César; habíase establecido el telégrafo; iba a abrir sus cursos la Univesidad de Oñate; repartíanse condecoraciones,

bait gehiagoz gogoratzen da nola izan den hori «un incipiente Estado, merced, en gran parte, a la ayuda de aquellos voluntarios castellanos viejos que corrieron al Norte». Ederki trufatzen da euskaldunak geure artean bakarturik egon nahiaz, beste orotatik bereiz, eta euskal deitura garbi jatorren maniaz⁶⁷. Unamunok buruan daukana ez da euskal Estatu bat. Harritu bagaitzake ere, mendea bete geroago Maastrichteko Europan oraindik nahiko utopikoa ageri dena askok amets egiten duten Estatuak gainditu-eta herrien Europa horixe zen duela ehun urte jada Unamunoren ideia harrigarria! Ez, bada, «regionalismo exclusivista» bat, ikusi dugunez, baizik regionalismo bat «generoso y elevado que busca en la desintegración de nuestras frágiles nacionalidades [Estatuak] la base de una futura integración más honda de los pueblos» (1899)⁶⁸.

---

condados, marquesados, ducados; se creaban oficinas y cargos públicos. Iba montándose poco a poco la complicada máquina del Estado al amparo de las armas». «Un Estado chico, con sus sellos de correos, sus *perras grandes* y su Universidad» (289).

67.- «¡Y aquéllas eran Juntas, aquéllas! De los 177 firmantes del mensaje –decía Gambel–, catorce tan solo, nada más que catorce, tenían apellido castellano. Y los demás, ¡qué apellidos! Gabicagojeascoa, Muruetagoyena, Urionabarrenechea, Mendataurigoitia, Iturriondobeitia... ¡Qué hermosura! Para que les hinque el diente un *pozano*» (283).

68.- M. M. Urrutiak aipaturiko pasarte argitaragabea, *cfr. Evolución del pensamiento político de Unamuno*, Bilbo, 1997, 110.

Kontua honakoa da: hori utopikotzat ala metafisikotzat hartu ote behar den kasu honetan.

Arrazoi nagusi-nagusi bi daude, edo azken finean bat, pentsamendu hau abertzalea ezin izateko, eta -funtseanago- Unamunoren pentsamendua egiaz politikoa ezin izateko. Historiaren ikusmoldea bera da. Baina honek hainbat aspektu inplikutzen du; bi oso orokor bakarrik aipatuko ditut nik orain. a) Bat da Unamunoren historiaren filosofia kontenplatiboa dela: barraskilo baten organismoa ikertzen duen zientzia positibo neutral baten maneran, kanpotik bezala, begietsi egiten du (hala uste du!) bilakaera historikoa. Ez du nahi, baina are gehiago, ezin da izan historian esku hartzeko ekintza-teoria bat: debekatu egiten du esku hartu gura izatea. Izan ere, teoria honek espresuki aitortzen duenez (eta bere buruaren konprentsioa adierazten du horretan), historia ez dute ideiek eta teoriak bideratzen, ez giza asmoek, bere halabeharrezko bidea beti barrutik determinaturik ibilki. b) Bigarren arrazoia, espezifikoki, Euskal Herriari dagokio. Gomuta orain hasieran aipaturiko etnologiaren eta historiaren arteko diferentzia hura. Historiaren aldean intra-historiari halako balio kasik eksklusiboa ematen bazaio, azkenean lorpen historikoek (autogobernuak berak, politika guztiak finean) axalekoa beste inportantziarik ez daukate. Euskal Herriaren inportantzia

guztiak intra-historikoa dirudi, ordea; Euskal Herriak historiarik ez dauka. Unamunoren terminoetan, Euskal Herria natura da, ez historia. Beraz, Euskal Herria eternoa, eta abar, bai, bada (historiaurreko eta historiaz gaindiko edo historiaren pekoa, nahiago dena), «esentzia» bat, izpiritu edo arima bat; baina errealitate historikorik ez du bere propioa, historiagintzaren prozesuko (Euskal Herria gainditzen duten) momentu ezberdinetan bera naturaren manifestazio bat izatekoa ez bada, edo bestek dagien historiagintzan (Gaztelak, Elizak) parte hartzekoa. Badago, gero, bigarren arrazoi honekin batera funtzionatzen duen beste zerbait, eta hauxe da: Euskal Herria, oso-osoki ez bada ere, funtsean, Euskal Herri baserritarrarekin identifikatzen dela. Euskaldunak (nekazariak) natura dira, eta naturarekin bat eginda bizi dira («inconcios del progreso»), historiaz axola mendrenik gabe. «El día de la Gloriosa [1868ko iraultza] había sido para ellos como los demás días, como los demás sudaron sobre la tierra viva que engendra y devora hombres y civilizaciones. Eran los silenciosos la sal de la tierra, los que no gritan en la historia [...]. Viviendo en trato íntimo y cotidiano con la naturaleza, no comprendían la revolución» (98). Honela dio Unamunok euskal arrazaz: «Durante siglos vivió en silencio histórico, en las profundidades de la subhistoria, hablando su lengua mile-

naría»⁶⁹. Unamunok errepikatzea maite duen ideia da hori: «Somos un pueblo recién nacido del prístino estado de naturaleza, ayer sin historia, hoy en ella»⁷⁰. Behin baino gehiagotan aipatu izan du Canovasen esaldia ere: «Si los pueblos sin historia son felices, felicísimos han sido los vascos durante siglos y siglos»⁷¹. Euskal Herria «historia gabeko» herria da, espresio horrek XIX. mendean esan gura duen guztiarekin.

69.- «Mi raza», in: *Obras Completas*, Madril, 1966-1971, IV. liburukia, 261. Ikus artikulu bera, diferentzia batzuekin eta «Alma vasca» tituluaz, in: *La raza vasca y el vascuence*, loc. cit., 81: hemen «en las profundidades de la subhistoria» ordez «de la vida» irakurtzen da: bi kontzeptuek elkar esplikatzeko dute. Irakur hori berton orobat: «Pero, ¿es que no hemos tenido historia? ¿Nos han faltado Aquiles u Homeros que nos hayan cantado? “El pueblo inglés es un pueblo mudo; puede cumplir grandes hazañas, pero no describirlas”, dijo de su pueblo Carlyle, y con más razón que él del suyo puedo yo decirlo del mío. Y así como Carlyle añadía que su poema épico, el de los ingleses, está escrito en la superficie de la tierra, así añado yo que, más modestamente y más en silencio aún, ha escrito en la superficie de la tierra y en los caminos del mar su poema mi raza, un poema de trabajo paciente, en la América latina más que en otra parte alguna».

70.- «Espíritu de la raza vasca», loc. cit., 63. Egoera naturaletik bat-bateko irteera zakar horrek esplikatzeko omen du (beste arraza-ezaugarri bat!) Euskal Herrian hainbeste ero eta gaixo mental egotea, beste tokietan baino hagitik gehiago.

71.- «Espíritu de la raza vasca», loc. cit., 77. Gehitzen du Unamunok: «Ayer éramos bárbaros montañeses rodeados de pueblos cultos; hoy marchamos a su lado [...]. No necesitamos glorias de ayer; tenemos las de hoy, tendremos las de mañana».

Hau dena, historiako gertakarien analisis esplizitoki azaldutako tesia baino gehiago⁷², praktikan Unamunok aurrez erakusten duen jarrera teoriko oinarritzkoa da (metafisikoa hain zuzen!). Eta praktikan eraginkorra da nobelaren eraikuntzan ere. Hona hemen adibidetxo bi, karlistak natura (ez historia) direla azpimarraitu nahi dutenak, funtsean nobela guztiak nahi baitu hori:

1) Sentimenduen (edo instintuen) munduaren trataera guztia da bat. Ama karlistak basapiztia odolgoose batzuk dira (ama liberalak ez bezala, izpiritu landuak); konpara nobelan zehar hiriko eta landako nesken sentsualitatea bera: natura basatia emakumeena ere! («Los ojos bovinos» baserriko neskarenak). Soldadu karlistengan «izpiritu zaharra» berpiztu da. Ignaciok Santa Kruz apaiza ikusten duenean: «Aquel hombre de otros tiempos, con su hueste medieval, le revolvió a Ignacio el fondo, también de otros tiempos, del alma, el fondo en que dormía el espíritu de los abuelos de sus abuelos». Karlisten gogobarne prehistorikoa aipatzen duten esaldi modu hauek behin eta berriro errepikatzen dira. «De la guerra una fiesta» egiten dute.

72.- Nahiz eta horretarako digresioak ez dituen falta izaten: Loiolaren gaztelartasun izpiritualaz eta abarrez suposatzen diren doktrinaren ilustrazioak, ez frogak.

Festa egunean, gero, «¿Cómo iban a celebrar sus triunfos sino comiendo? ¿Hay acaso otra fiesta en la aldea, ni distracción de otra clase?» (153). Sentimendu natural primitiboko jende hau are primitiboagoa da pentsatzeko. Ez du ezer pentsatzen. Apaizak pentsatzen du bere lekuan⁷³. «Labran su vida, y sin desdoblarla reflexivamente, dejan que la fecunde el cielo. Viven estancados por la resignación, inconcios del progreso, con marcha vital tan lenta como el crecimiento de un árbol» (83).

2) Labur samar esateko, moderna eta euskalduna kontraesan bat da: Armada erregular karlista (edo euskaldun) bat, adibidez, autokontraesan bat da Unamunorentzat (eta, ondorioz, Estatu euskaldun bat eta abar berdin). Zeren eta euskalduna, borrokaria izan, bada (euskaldun bakezalearen ipuinari muzin dagio berak), baina borrokari primitiboa da, ez organizatua, hots, ez moderna. Etxean eta etxe inguruan euskalduna, berez, baketsua da, bakean uzten badute behintzat. Unamunok Domingo baserri-tarra behiari zelaian begira-begira deskribatzen du, pipa erretzen duen artean begiekin hura laztanduz. Huraxe da bere probidentzia eta harro-

---

73.- «Todos los aldeanos pensaban lo mismo, oyéndolo de boca del cura» (84). «[...] los aldeanos que, en pelotones y dirigidos por curas, bajaban a votar» (59).

tasuna, bere «historia» guztia (lana, feria, bere aurrezkiak, familia). «Diríase que su casta, en la larga convivencia con el buey, había tomado de él la resignación y la calma fuerte, la laboriosidad, el paso lento con que le seguía tras la rastra y el arado, paso a paso, siguiendo el surco fecundo, y que como el toro, también su casta, sacada de sus nativos pastos, embestía con vigor, llenando los campos *ajenos* con sus hazañas» (87, nire azpim.). Euskaldunak besteren historia betetzen du. Bera naturan bizi da, ez historian; edo, gutxienez, ez historia moderno industrialean. (Bizkaia ez da oraindik industrialtzen hasi). Armada erregular bat, ordea, aro industrialaren asmaketa da. «¿No es acaso el liberalismo, que combatían, el creador de esos ejércitos?» (113). Tropa karlistak Unamunorentzat Erdi Aroko banderizoen gerretako ahaide-osteak berak dira funtsean. Hona testu bat, herri naturalen eta Estatu (nazio) historikoen arteko erlazioa Unamunoren teorian nola artikulatzen den ikusteko ere argigarria. «Todo aquel movimiento popular, surgido del seno del pueblo, de la masa amorfa de que se hacen las naciones, de su fondo protoplasmático; todo aquel movimiento ascendente desde las honduras populares, ¿cabría reducirlo a los cuadros de la milicia nacionalista [tropa erregular liberalak], a la sistematización de aquellos ejércitos brotados de las luchas por la forja

de las nacionalidades? [Estatuak alegia]. ¿Cabría sujetar a la disciplinaria jerarquía, a la subordinación descendente de grado en grado, sin salto alguno, aquella masa formada desde abajo hacia arriba? ¡Reducir las partidas a ejército, sus inarticuladas aspiraciones a programa definido!» (122). Altxamendu karlista ez da tropa erregular baten antolaketa industrial, baizik «poco a poco, de abajo arriba, como vejetación que va ganando suelo» hedatzen den natura. Anekdota bat dago, nola karlistek ezin duten ulertu armada erregularreko diziplina. Ignaciok eta Celestino gaztelau karlistak Bilbon elkar ezagutu, eta adiskide egin dira. Gero, gerra etorri, eta Celestino ofiziala da; Ignacio, soldadu soila. Egun batean Ignaciok «encontró a Celestino, y al acercarse con un ¡hola! contestó el otro: “¡cuádrese usted!”. Subióse a Ignacio la sangre toda a la cabeza, y le dijo al oído: “¡Vete a la mierda!”» (141). Ignaciok ez daki harreman gizatiar naturalak (adiskidetasunezkoak) eta militarrek (hierarkiazkoak Armada moderno batean) bereizten.

Euskaldun karlistak –egiaz interesante baka-
rrak nobelan: beraiek inkarnatzen dute Euskal
Herri benazkoa– «historiatara jostatu» nahian
bezala dabilta, eta ez dakite nola egin. Hori ez
da beren lana. Iradokitzen da, gainera, sartu ere
kanpotik bultzatuak sartu direla lan horietan,
erregeak eta gaztelauek engainatuak. Euskaldu-

nei azkenean erregea bost axola zaie. («Entraron en Guernica... Dieron vivas a la religión, a los fueros, a España, algún ¡abajo el extranjero! y ni un ¡viva Carlos VII!») (101). Baina oso kultuak ez direnez, eta beren buruaz pentsatzen ez oso abilak, Erromatik Elizak eta kanpotik datorren hitzontzi gaztelau pare batek burua erraz berotzen diete. Ignaciok aho zabalik entzuten ditu Celestinoren erretolikak. «¡Cuánto ha leído!, y llegó a profesarle la leal adhesión de un perro a su amo. Queríale el abogadito como quiere un soberbio al buenazo que le admira, con su chispilla de compasión protectora. “¡Qué noblote, qué entero!” –pensaba–. Estos hombres nos hacen falta para las grandes cosas» (61). Hala piztu da gerra giroa: «Agitadores de allende el Ebro acudían al país vasco a sacudir la timidez de la raza» (90). Euskaldunen eta gaztelauen arteko oposizioa oso markatua dator nobelan, xehekiago aztertu beharko liratekeen ñabardura eta maila ezberdinekin. Euskaldunen gaztelauengana mespretxua (125: «cinco o seis castellanos, pasados del ejército, hacían rancho aparte, desdeñados de los demás»); elkarren arteko lehia, norgehiagoka (132: «tenían que lucirse ante los castellanos»; 133: «regateando a los castellanos el mérito de haber tomado la ermita»); hizkuntz

arazoa⁷⁴ edo Gaztelatik etorririko familia karlisten kopuruak sortzen zuen arazo soziala ahaztu gabe⁷⁵. Baina, bestalde, giputzen batailoia larri-larri dabilenean, gaztelauek lagunduko diote (230). Eta Sanchez da –«un castellano que había entre ellos, hombre serio, de quien decían que se fue a las filas huyendo de la justicia [ordena naturalaren heroi bat, justizia moderno «faltsua-ren» aurka] y que no quería estar entre paisanos suyos»– izpiritu karlistaren eredu-eredua eta jatorrena (224-225); euskaldunik euskaldunena bezala, nolabait, izpirituan, gaztelaurik gaztelauena Ignazio Loiolakoa omen den antzera. Eta gaztelauak dira, batez ere, Estatu karlistaren saioa egiten laguntzen dutenak, are gidatzen.

Historia ez da euskaldunena. Horiena «Jainkoa eta Foruak» da, historia azpiko substratua-ren ordena natural erlijiozko eta ohiturazkoa. Espainola edo eliztarra da historia. Eta Euskal Herria baserriarekin bezala, historia monumen-

---

74.- «-¡Para ellos son las maduras, y las duras para nosotros! –decía un castellano. –Serán los que al cabo saquen la mejor raja –contestóle otro–. Con su condenado vascuence, que ni Dios entiende, y con encogerse de hombros y “Yo no entender, Vizcaino ser, pues”, se salen siempre con la suya» (232).

75.- «[...] Cesaron las exacciones continuas, las sacas de raciones con que alimentar al ejército carlista y, lo que era más duro para los que las servían, a aquella nube de familias castellanas que por tener en la insurrección a miembros propios tuvieron que emigrar al país carlista y vivir sobre éste» (293).

tal eta literarioaz identifikatzen da *tout court* historia. Ekintza militar eta eliztar handiekin. Hori da Ignacio mutikoa liluratzen duen historia: Sanson eta Karlomagno, Oliveros de Castilla, Artús de Algarbe. «Dormíase Ignacio soñando con Pelayo y su cruz en las cimas de Idubeda, con el Cid, Fernando el Santo, Alfonso el de las Navas, que muy luego se le confundían con Roldán, Valdovinos, Ojiero y los de la laya ésta. Al grito mágico de “Dios y Patria!” el rey regeneraría a España...» (74; ik. 38-39, halaber).

Nondik sortu da gerra karlistaren irakurmolde hau Unamunoren buruan? Unamunoren historia intelektual pertsonalean bere momentua eta bere lekua dauzka honek denak, horiekin ulertu behar baita. Madrilgo irakurketekin eta, batez ere, tesi lanarekin, burua Euskal Herriaz beterik zeraman Unamuno gaztea kasik Euskal Herririk gabe geratu da. Emaitzak suntsigarriak izan dira. Ohartu da euskal arrazaz eta jatorriaz esan den gehien-gehienak ez duela pulamentu zientifikorik. Ohartu da ez dagoela bat ere oinarrikerik esateko euskaldunok antzinako iberoen ondorengoak garela eta, beraz, Iberiako lehen kulturen sortzaileak izan ginela. Aitzitik, euskal kulturarik funtsean deus ez dagoela: erlijio, mito, herri literatura eta abarrik. («Toda, absolutamente toda la civilización que poseemos los vascos se la debemos al cristianismo y a los pue-

blos extraños: ellos nos han civilizado»)⁷⁶. Eus-kara, fase primitibo gainditu bateko organismo enuldua dela (hizkuntzak ere organismoak dira), maila kultural berrietara egokitu ahal izateko elementu arrotzez kargatu behar izan duena (oso latinizatua batez ere)⁷⁷, geroz eta moldakai-

---

76.- Ikus «Del elemento alienígena en el idioma vasco», in: *Obras Completas, loc. cit.*, IV. liburukia, 134. «La cultura que el pueblo euscalduna debió tener anteriormente a su roce y choque con los pueblos extraños debió ser mínima [...]. Tengo por indudable que el pueblo euscalduna era antes de su comercio con los iberos, celtas, latinos y españoles un pueblo de cultura atrasadísima, casi nómada, que debía vivir de la caza y la pesca, sin que podamos conjeturar tuviera una religión y un culto si no es la religión naturalista, sin templos ni sacerdotes».

77.- *Ib.*, 120. orrialdea eta hurrengoak. Ideia erlijioso, ezmaterial edo psikologikoak adierazteko berbak oro (1), eta kontzeptu orokor-
rrak oro, abstraktuak (2); kultura sedentario landu samarrik adierazten duten tresnen izen asko (3); burdinaren edo metalen industria, laborantza, eta edozein teknikatako berba asko halaber (4), baina baita faunakoak eta florakoak ere (5); orobat, harreman sozialak adierazteko hainbat eta hainbat (6), inguruko hizkuntza arrotzetatik maileguan hartuak ditu euskarak. Ez ditu berak sortu ahal izan. «Afirmo y sostengo que el vascuence carece casi en absoluto de vocablos que expresen ideas suprasensibles» (126). «No quedan, ni en la costumbres ni en el idioma de los vascos, reliquias de un culto propio e indígena anterior a la introducción del cristianismo» (126). «La cultura de un pueblo se mide más que por el número de objetos que conoce, por el grado de abstracción a que llega en sus ideas [...]. Es un hecho curioso la pobreza del vascuence para expresar con vocablos propios las ideas generales» (128). «Apenas conozco en vascuence términos bélicos indígenas» (131). «Hemos visto que en el vascuence, único monumento auténtico en el que se puede estudiar la prehistoria del pueblo vasco, hay un elemento alienígena grandísimo,

tzagoa, ordea, eta ezgaiagoa progresoari jarraitzeko. Historiaren martxari eusteko abandonatu beharra dagoen hizkuntza xahar tartail bat, berez hilko dena, edonola ere, gaztelaniari aurre egin ezinez⁷⁸. Izan ere, eboluzio biologikoan

---

y que este elemento representa aquellas ideas que acusan cierto grado de cultura» (134). Gero, euskal kulturarik batere ez dagoela, «no tenemos más cultura que la cultura hispana, la que nos ha prestado Castilla, Andalucía, Aragón», Euskal Herriko sozialismoaren (PSOE) filosofia ofiziala bezalatsu izatera pasa da, ikus Fusi, Juan Pablo: *Política obrera en el País Vasco* (1880-1923), Madril, 1975, 391.

- 78.- *Ib.*, 135: «Un idioma es un hecho natural, que tiene su lógica severa y sencilla, y no un arcano de misterios [...]. El castellano es un idioma más hecho, más integrado, más analítico, se presta más al grado de cultura que hemos alcanzado, y no se busque en la incuria de los hombres la razón de ciertos hechos: búsquese en la interna necesidad de los hechos mismos. [...] El vascuence se va porque no puede resistir el choque, porque lucha desesperadamente por la existencia contra un idioma más fuerte; más fuerte por sus condiciones externas y más fuerte por su interna organización. El día que el idioma se haya ido el pueblo agonizará. [...] Las cosas son como son y deben ser como son. Los latinos nos sacaron de la barbarie, ellos nos han civilizado, ellos nos arrastran consigo a fundirnos en la gran familia latina hija del pueblo más grande, más robusto y más fecundo». Ikus liburuki berean, 142. orrian («Más sobre el vascuence»): «A mi juicio un idioma aglutinante no puede nunca ser tan perfecto y claro como uno de flexión. La perfección de los idiomas consiste en simplificar los medios, en pasar de la expresión sintética a la analítica, como el castellano ha hecho sustituyendo a los casos latinos las preposiciones, y a su llamada voz pasiva, el uso del auxiliar. Yo creo que la perfección consiste en pasar de la aglutinación a la flexión, y de ésta, a la expresión analítica». *Ib.*, 157 («Espíritu de la raza vasca»): «Los

bezala gertatzen da hizkuntzen eboluzioan: «Las lenguas, como todos los demás organismos, no se funden al ponerse en contacto, sino que la una prevalece y la otra sucumbe»⁷⁹. Berdin edo okerrago gertatzen da euskal historiarekin. Xahoren eta haren ondokoen ipuinak birrindu zaizkionean, ez ipuinik eta ez historiarik, hutsik geratu zaizkio eskuak. «Cuando un pueblo carece de tradiciones y leyendas, no falta quien las invente, para luego atribuírselas al pueblo; y ésto ha sucedido en el país vasco». Errealitatea hori da. «¿A qué conduce enturbiar una historia sencilla y clara con invenciones extrañas? El pueblo vasco puede decirse que es un pueblo sin historia hasta el siglo VIII, y por eso lleva en su seno toda la fuerza virgen de una naturaleza no gastada», protestatzen du Unamunok... Azkueren edo Barandiaranen ipuin herritarren bildumak egoteko oraindik urte asko falta da; Guerrak ezagutzera emango duen Erdi Aroko

---

idiomas antiguos eran más perfectos para la expresión de lo real, del sentimiento que brota, del instinto que salta, para la poesía épica, para lo concreto y sus matices. Los modernos lo son más para lo ideal y lógico, para la razón que inquiere, para la lírica que expresa el sentimiento alambicado y reflexivo, para lo abstracto y sus formas; los antiguos eran sintéticos como la realidad, que es una gran síntesis; los modernos, analíticos como la ciencia, que es un grande análisis».

79.- Unamuno, Miguel de: «Vida del romance castellano», in: *Obras Completas, loc. cit.*, iv. liburukia, 668.

epikarik ez da ezagutzen; Euskal Herriaren Antzinateko eta Erdi Aroko historia egiazkoa misterio bat da; berak nolabait errebindikatzen duen historia soziala, egunoroko jendearena, oraindik ez da erne...

Euskal kulturarik ez dago, historiarik ez dago: Unamuno kinka honetan dago: edo euskal mundu guztia pikutara bidali, edo Euskal Herria zer den adierazteko irakurketa berri bat berak asmatu. Spencerrren filosofiak (eta «herrien psikologia» alemanak, Tainek eta abarrek, hemen ardura ez zaizkigun beste iturri batzuek)⁸⁰ lagunduta, Euskal Herri *natur herriaren* irakurketa asmatu du, gehiago duena etnologikotik edo «folklorikotik» historikotik baino, bitxia bada ere, «euskal erro-mantizismo belaskari» ihes egin nahian! Eta esan beharra dago periodo batean Unamunok ikuspi-de hau oso trebeki ustiatzen eta positiboki gartzten jakin duela. Nolabait, Euskal Herriaren filosofia berri baten saioa izan dugun horren agerpen nagusia da *Paz en la guerra*.

Unamunok, Euskal Herriaren krisi handian, zabaltasun filosofikoa, izpiritu autokritiko zorrotza («más historia y menos leyenda, más crítica

---

80.- Herrien psikologia aleman horri buruzko informazio jakin-garria, ikus La Rubia Prado, Francisco: «Völkerpsychologie y filosofía orgánica en la obra de M. de Unamuno (1884-1895)», in: *Cuadernos de la Cátedra Miguel de Unamuno*, 29 (1994) 123.-141.

y menos poesía»!), enpeinu eraikitzaile positibo bat, egiazaletasuna, ekarri du, arazoari zintzo aurre egiteko. Baina, tasun positibo guzti horiekin ere, soluzioa ez da oso-oso problematikoa izatetik ondo salbatzen. Beharbada filosofikoki irabazten duena, beste aspektu batzuetan sobe-rasko galtzen baitu. Konparazio batera hementxe ikusten da garbi, Arana Goirik nazioaren eta independentziaren kontzeptuekin zer iraultza ekarri duen pentsamenduan bertan (iraultza mentala), baina ikuspide politikoan batez ere. Kontrastean, Unamunok ezerezean lagatzen zuen historia, adibidez, Arana Goirik berreskuratu egin nahiko du; eta, bera historialaria izateke, euskal historiaren birkonkistan esfortzu handia egingo du pertsonalki. Berdin euskarrekin: Arana Goirik erreminta moderno efikaz bat bihurtu nahiko du, iraganeko pitxitzat utzi gabe, etc.

Hemen, elkarrekin loturik dauden bi galde-
ra letozkiguke gogora: 1) fantasietako Euskal Herriaren aurka arrazoi guztiarekin erreakzionatu eta gero, zein zen Unamunoren «Euskal Herri erreala»? (Oso eduki gutxikoa begitantzen baitzaigu). Luzarora ez ote zuten ezinbestekoa gertatu behar teinkak eta etenak, alde batetik Euskal Herri «natural» horren eta, bestetik, Unamunoren «utopiaren», ideien, arrazionalismoaren, hots, intelektualismo beti kondenatu baina

beti praktikatuaren artean? Eta 2) Unamunoren erregionalismoak hemen daukan fundamentu filosofikoak zein garabide teoriko eta praktiko uzten zuen benetan, intelektualki eta politikoki, 1900. urte inguruko errealitatea zen bezalako izanda Euskal Herrian zein Espainian? Unamunoren «errealismoaz» da itauna. Baina Unamunok, errealitatearekin kontrastatuz garpelik entseatu gabe, etena erabaki du, krisi larri batean.

UNAMUNORI BURUZ HITZ EGITEN DUGUNOK hura gogoko dugunok izan ohi gara. Espero dut ez dela horregatik bakarrik, neuri bederen, Unamuno mitokritikoa egungo bere kopiazaileak baino arrazoizkoago edo ulergarriagoa agertzea. Besteak beste, gaur badugu nahikoa patxada eta nahikoa eskuabes zientifiko, mito haien jatorria eta eginkizun soziala historiko-kulturalki, politikoki, sozialki eta psikologikoki esplikatzeko, beren garaiko eta gizarteko baldintzetan arrazoizkotzat edukitzeko, beraz –haiek ez–zientziaskotasuna osoki ezagutzuz ber denboran–, garai hartako musika edo pintura ulertzen ditugun bezalaxe. XIX. mendeko filosofia positibistekin, Unamunok ez zuen holarikorik ezer. Kritikak hari mundu sinboliko maitatu bat errausten zion, ez zion laguntzen beste-

lako mundu sinboliko bat bezala berrulertzen⁸¹. Bere filosofia kritiko positibistarekin, Unamuno «euskal» errealitaterik gabe geratu da funtsean. Nahi bada edo nahi ez bada, aurrerabide zaila zeukan hortik, bere filosofiarekin behintzat.

Bigarren, filosofia horrixek buruz: euskal mundua hautsi eta lehen momentuan laguntza eta ausardia berria eman dion filosofiak berak⁸², beharbada gure historiako hainbat miseria bertute bezala interpretatzeko eta, horrela, kontsolatzeko bide eman eta gero, laster ukatu eta are desegin egingo dio hasieran emandako laguntza. Izan ere, Spencer Ingalaterra triunfaletik mundua eta gizadiaren martxa pentsatzeko filosofia

---

81.- Fenomeno bitxi bat gertatzen da: ipuin historiko horiek arrazionalki baztertu eta gero, «ipuin horiek izan ziren» nostalgiko batez itzultzen da Unamuno behin baino gehiagotan haietara literarioki –Aizkorrirako igoeran, adibidez–, behin desterraturikoa berriro errekuiperatu nahiz bezala. Nafarroako mendiez, «montañas en que resonó el último suspiro de Roldán, lanzado por la trompa bélica y el ladrido del perro de Altabiscar» irakurtzen da gure nobelan bertan (144).

82.- Ipuin eta mitoetako euskal mundu gaztetan maite-maitea galdu arren, etsi barik, lotsagabekeria batzuetarako ausardia eman dio filosofiak, eskuan haren ordez zerbait hagitx hobea zeukalakoan, galera aise konpentsatzeko: munduaren historia-ren filosofia sendo bat, euskaldunen aspirazio guztiei –mitorik eta ipuinik gabe– erantzun egokiena ematen ziena. Euskal arazoa ipuinetako tradizio «erromantikotik» aldenarazi eta filosofia positibista bere ustez sendoagoarekin lotzea eragiteko asmoz, Unamunok tonu nahiko sarkastikoak erabili ditu artikulatu batzuetan.

triumfal bat da (eta Ingalaterrako historia horixe islatzen du, eta historia honen autokontzientzia ingeles gogobetea, Zesarrek aurkitu zituen tributatik, gerra zibilak zehar, aro industrial eta Inperio potenteeneraino altxatu dena): 1890 inguruko Espainia edo Euskal Herriko miseriatik historia pentsatzeko, eraikuntza teoriako horrek nekez balio zezakeen. Espainiakoa ez da behe ilunetik gora burgoi jaikitzen den «arrazoimenaren historia» bat. Espainiak ez du modernitaterik gailurretik iraganari behatzeko, edo interpretatzeko. XIX. mendean, bere Inperio handiko azken hondarrak galtzen ari da. Euskal Herria ia ezdeustua dago, oraintxe galdu ditu foruak. Ez, ez da historia arrazional baten gailur distiratsua gure orain hau, non Unamunok zutik bere burua hor ikus dezakeen. Espainia ez da Ingalaterra bezalakoa; Estatu-nazio batasuna behiala egin zuen, orain industriak berriro –batasun «militarra» gaindituz– diferentziapenekin aberastu duen lurraldea. Espainia lurralde industriaurrekoa da, batasuna militar-ki inposatzeko tenorean ari dena hain zuzen! Horregatik, Unamunori, bere Spencer adaptatuan, historia baino interesanteagoa intra edo azpihistoria ateratzen zaio: herri edo arrazaren «izpiritua», etab., mundu psikologiko-lurpetarra, beste errealitate ukigarriagorik ez baitago. Unamunok –italiarrei jarraiki– osagarri marxista bat

eman dio Spencerren positibismoari. Emaitzak zalantzak eta iluntasunak gehitu besterik ez du egin gizartearen bilakaera historikoaren ikusmoldean. Jakobinismo kontzeptual liburuetan ikasiaren aurka, historiaren zentzua errebinkatuko du Unamunok, Hegel eta Marx lagun; eta horien zentzu historiko handia, frantsesen eta ingelesen aldean, «brotó en un país dividido en patrias regionales» ohartaraziko du (Espainiarekiko antza erreklamatzuz inondik ere bere alde, autore ingeles edo frantsesak «zentzu historizista» batean birmoldatzeko bere eskubidea justifikatzeko)⁸³. Baina gero, Unamunok (Espainiako edo Euskal Herriko) historiaren gidari ez du ikusiko filosofo aleman haiek zioten arrazoi-mena, instintua baizik!⁸⁴. Instintua, ordea, Unamunori berari ere material anbigua suertatzen zaio eskuetan: positiboa, naturaren esanahian; baina oso negatiboa, inkulturarenean.

Inkulturarenean arazoa, hain zuzen, batez ere 98tik aurrera, geroz eta ardura larriagoa bila-

---

83.- «La crisis del patriotismo», *loc. cit.*, 981.

84.- Horregatik, hasiera-hasieratik abiatuta, ez dira falta izan Unamunoren sozialismoa errotik arbuatu dutenak. J. Verdes Montenegrok ongi antzeman eta berari gutunean esan dionez, Unamunoren sozialismoa oso *sui generis* baita (haren liberalismoa bezalaxe): «[...] La idea que del socialismo tiene es una mezcla bien extraña de un espíritu revolucionario y de un criterio dictatorial conservador, mejor dicho, reaccionario», Rafael Pérez de la Dehesak aipatua, *aip. lib.* 57.

katuz joan da Unamunoren gogoetan. («Nuestro deber es buscar el reino de la cultura, y lo demás se nos dará por añadidura», errezatuko du orain). Inkultura, ez-razionala, kixotismoa, erlijioa, sentimendua, instintua (alegia, guztizko modernitate eta razionalitate falta, europartasun falta): hori da, Euskal Herrian bezala Espainiako historian funtsezkoena ageri zaion guztia, historiaren filosofia haiek nahi duten «arrazoimen» hori baino askoz garrantzitsuagoa. «Inkultura» espezifikoa eta kasik esentzial hori, ordea, mendez mendeko isolamendutik datorkigu. Isolamendua Inkisiziotik: «impidió que brotara aquí la riquísima floración de los países reformados, donde brotaban y rebrotaban sectas y más sectas, diferenciándose en opulentísima multiformidad» (*En torno al casticismo*). Unamunok oso aukera inkomodoa egin du (intelektualki): alde batetik, etengabe protestatzen du isolamendu eta inkultura horren aurka, zientzia eta kritika exijitzen ditu, razionalista da, europartu eta modernizatu egin behar dela predikatzen du; bestetik, kritikatzeko duen historia (euskotar, espainol) horretantxe positiborik aurkitzen duena, berak maitagarrien aurkitzen duena batez ere, ez da batere arrazionala egiaz. Gehiago da inkontzientea edo mistikoa. Irrazionalarekin, ordea, filosofia positibista bat ezin da ongi moldatu luzarora. Unamunok bere garabide propioak

entseatu beharko ditu –Spencer hegelianoki irakurriz, Marxekin osatuz–, eta, azkenean, goitik behera eten egin beharko du positibismoaren forma guztiekin (Spencerrekin bezala Marxekin), arrazoimena sentimendura makurtuz. XIX. mendearekin bateratsu, amaitutzat eman daiteke Unamunoren positibismoa. Beste filosofia bat hasten da: irrazionalaren bindikapena, etab. (Unamunoren filosofian, irrazionalaren errebindikazioa da Espainiaren errebindikazioa). Azpitik orain arteko pentsamenduko elementu askok aurrera jarraituko dute, baina erabateko etena egiteko borondate erradikalak dominatuko du haien balioa eta zentzua. Politikoki ere azpikoz gora irauli da ikusmoldea. Hitz labur hauekin bildu du Rafael Pérez de la Dehesa eten hori: «de un internacionalismo descentralizador a un nacionalismo centralista»⁸⁵.

Espainia handia da bere konkistadore eta santuetan, mistikoetan, kixoteetan. Baina azpihistoriaren hondoan geratuta dago, atzeratuta. Nola atera hortik? Estatuak bakarrik atera dezake Espainia bere miseriatik eta inkulturatik, pentsatzen du orain Unamunok. Estatu zentralista, indartsu, «despota ilustratu» bat behar da horretarako. Estatuak da –idazten du orain– modernitatearen edo askatasun indibidualen berme

---

85.- Pérez de la Dehesa, Rafael: aip. lib, 158.

bakarra, nazioaren kontzientzia internazionala, kulturaren organoa. Estatua handitu eta indartu behar da. «Se acostumbra maldecir del Estado; se nos ha presentado, siguiendo a Spencer, al individuo contra el Estado. Podrá esto suceder en Inglaterra –y aún lo dudo–; pero en España, no. En España, el Estado, torpe y todo como es, es hoy el principal baluarte de los derechos individuales», aldarrikatzen du Valentziako Ateneoan⁸⁶. Eta famatua egingo den Bilboko konferentzia batean: «Nada más pernicioso y funesto que esa ciega hostilidad al Estado que ha venido desarrollándose, en gran parte por instigaciones de la Iglesia. El Estado es hoy en España tal vez lo mejor que tenemos, lo más europeo. Porque el Estado es la conciencia internacional de España, es lo que ésta es ante los demás pueblos. [...] Urge reaccionar contra ese montón de lugares comunes anarquistas en contra del Estado y robustecer éste. [...] El bizkaitarrismo mismo, ¿qué es en el fondo sino un anarquismo cultural cabileño, que se revuelve contra la justa presión internacional del Estado?»⁸⁷. Anarkistak berak

---

86.- «Discurso en el Ateneo de Valencia» (1902), in: *Obras Completas*, loc. cit., IX. liburukia, 74.

87.- *La conciencia liberal y española de Bilbao*, Bilbao, 1908, 16-17. Hemen, umorez bezala esaten da bizkaitarrez Espainiatik banatu nahi badute, «si es que realmente lo quieren y si pueden lograrlo, sepárense, hasta ésto llego, pero sepárense a tiros,

ez ezik, Eliza, Bilboko plutokratak, liberalak, karlistak, bizkaitarrak, denak anarkistak begitanzten zaizkio orain, eta anarkismoa gizarte espainolaren izurri galgarria. Lehen hala goratzen zuen «herria» deusez bihurtu da (instintuarekin eta abar guztiekin), Boterea da orain zibilizazioa, eta zibilizazioa da gizakiaren bertute printzipala. Munduz zibilizatu egin behar da! (eta euskaldunak ere bai...). Kolonialismo eta inperialismo «zibilizatzailea» bera oso ondo iruditzen zaio: «Un sentimiento romántico, es decir, anticultural, podría llevarnos a simpatizar con Irlanda, el Transvaal, Polonia; *pero la causa de la civilización, del legado humano universal* (nire azpim.), está en Inglaterra en los dos primeros casos, con Alemania en el tercero»... Ingalaterra Irlanda zibilizatzen ari da, bere koloniak ere zibilizatzen ari da. Alemaniak Polonia zibilizatu egiten du. Irlandarren borondatearen aurka eta poloniarren borondatearen aurka, baina gizadiaren mesedetan ari dira biak (oso urruti ote daude Francoren Altxamenduari oniritzi ahal izateko baldintza mentalak?)⁸⁸.

---

no a coces» (7. or.). Eta erregionalismoaz: «El regionalismo sería la muerte de la cultura, cuyo órgano es el Estado unitario y liberal frente a la Iglesia. El regionalismo es la tradición medieval...».

88.- Zein erraz kontentatzen garen, azken orduan «distantziatu» omen zela esanda! Galdera handia ez da zergatik edo nola dis-

Eskualdeei orain dagokiena, katalanei eta euskaldunei dagokiena bereziki, Espainia erori gaixo hori altxatzea da –Gaztelak altxatu ezin duena–, baita Estatua modernizatzea ere. Bata besteari nagusitzen ahalegintzeko, eskualdeen «maitasunezko eginbehar anaikorraren» eta «altruismo» konkistatzailearen teoria asmatu du horretarako. Ezagunak dira, oso, batzuetan gustu txarrekoak ere (besterik ez esateagatik)⁸⁹ badiruditen Unamunoren holako *boutade* batzuk: «El deber patriótico, y aún más que patriótico, humano, de Castilla es tratar de castellanizar a España, y aun al mundo; de Galicia, galleguizarla; andalucizarla, el de Andalucía; vasconizarla, el de Vasconia, y el de Cataluña, catalanizarla», etab. «El deber patriótico de los catalanes, como españoles, consiste en catalanizar a España, en imponer a los demás españoles

---

tantziatu zen (batez ere Millán Astrayrekiko esperientziaren ondoren), baizik zein presupostu intelektualetatik izan den posible Altxamenduari atxikitzea. Hori da esplikazioa eskatzen duena, ez bestea.

- 89.- «Los vascos debemos decir... no que nos dejen gobernarnos, sino que queremos gobernar a los demás, por ser los más capaces de hacerlo. Hay que hacer lo de Italia, en que el Norte se ha declarado contra el Sur y ha declarado a los napolitanos indignos de gobernarse. Sí hay que proclamar la inferioridad de los andaluces y análogos, y nuestro deber fraternal de gobernarlos. Málaga debe ser colonia», *cfr.* Díaz, E.: *Revisión de Unamuno. Análisis crítico de su pensamiento político*, Madrid, 1968, 114, 186. oin-oharrear.

su concepto y su sentimiento de la patria común y de lo que debe ser ésta; su deber consiste en luchar sin tregua ni descanso contra todo aquello que, siendo debido a la influencia de otra casta, impide, a su convicción, el que España entre de lleno en la vida de la civilización y la cultura»⁹⁰, eta abar, eta abar. Azkenean, puntu berera gatoz: Unamunok Kataluniaren gora komertzial eta ekonomikoa ikusi du, Bizkaiaren industrialtze azkarra, eta, Espainia noizbait ere hortik moderniza daitekeelakoan, eskualdeon zeregina Espainia modernizatzea dela errepikatatu besterik ez du egiten. Hori bai, espainolez izan behar du. Euskara eta katalana⁹¹ bazterrera utziz. «Yo quiero, y lo quiero con toda mi alma de español, que mis paisanos los vascos traten de vasconizar a España y que traten de catalanizarla los catalanes; pero unos y otros tendrán que hacerlo en castellano. Esta es la clave de la

---

90.- «La crisis actual del patriotismo español», in: *Obras Completas*, *loc. cit.*, I. liburukia, 1291.

91.- Katalana ez da –euskara den bezala– fase primitibo bateko hizkuntza tartaila, mundu izpiritual modernoa adierazteko ezigauza; baina, katalanaren aldean, gaztelania hizkuntza «handia» da («iberoamerikarra», esaten du Unamunok) eta orain handitasuna eta munduaren konkista irizpide nagusi bilakatu dira Unamunoren balio eskalan (badu bere logika modua: gizakiaren grina nagusia hilezkortasunarena ei da, eta hilezkortasunaren forma bikainena hizkuntzan «hilezkortzen den» idazlearena da).

cosa». Baina Unamunok hizkuntzarekin duen jarrerak aparteko lan bat eskatuko luke.

Gauza bat guretzat, euskaltzaleontzat, guztiz kontuan hartzekoa istorio honetan, datak izan daitezke. Unamunoren pentsamendua eta postura erradikalki aldarazi duen estatismo eta zentralismo itsura ekarri duen krisi gorri honek, 1900 eta 1901 arte horretantxe ukan du bere puntu gori-goriarena. Krisiaren gailurreko amonurru guztiaren sua zeraman, hortaz, Bilboko Lore Jokoetako hitzaldi penagarriak.

III

BIDEGURUTZEA 1897KO KRISI LARRIAN EGON DA⁹². Baina lehen momentuko ikara eta konbertsio erlijiosoaren desengainu eta frakasuak aztoratuagotu egin du Unamuno. Bere patu pertsonalak –«sentimendu tragikoak»– angustiatzen du. Politikoki Unamunok, karlistek bezala, eta Arana Goiri arte denek bezala, Euskal Herriaren soluzioa Espainiaren soluzioan txertatu du beti. Baina, orain, Espainia (bitartean Salamancako errektore izendatu zuten –1900–, eta kargu esa-

---

92.- «Aquella noche de marzo sufría insomnio. Daba vueltas en la cama con desasosiego. De pronto sintió que su corazón le fallaba y se vió en las garras del Ángel de la nada. Fue una terrible conmoción. Le sobrevino un llanto inconsolable. Entonces la pobre esposa le abraza y, acariciándole, le dice: «¿Qué tienes, hijo mío?». Al día siguiente desaparece de casa y se refugia en el convento de los dominicos, donde pasa tres días rezando», *cfr.* Padilla Novoa, Miguel: *Unamuno, filósofo de encrucijada*, Madril, 1985, 63.

nahitsu horretan misio berezi bat daukala uste-ko du Espainia guztiari begira) Unamunoren erlijio eta obsesio bilakatu da. Bere patu pertsonala (hilezkortasuna) Espainiaren patuari lotua ikusten du, gaztelaniari eta literatura espainolari batez ere. Haren irakurketek ere beste bide bat hartu dute: aurrena Schopenhauer irrazionalista tragikoaren obran, 1901etik aurrera Kierkegaarden estudioan murgiltzen da osoki horizonte berri baten bila. Unamuno pertsonalena eta interesanteena, originalena, hemen hasten da, ene irudiko: filosofiko-literarioki interesanteagoa politikoki baino. Kreatiboagoa ere bai. Nolanahi ere, Unamuno «existentzialista» hau izan da, literato eta filosofoa, gerraondoko lehen belaunaldiek gogoz eta grinaz irakurri dutena (San Martin, Txillardegi, etab.), hori beren kide eta lagun sentituz borrokan.

Zerbait oso dialektikoa gertatu da, izan ere, hitzaren esanahi txarrean. Gerra zibilaren ondoren, Unamuno kondenatuta dago berak salbatu nahi zuen Espainia horretan: Erromak liburu debekatuen Indexean ipini du, Bilboko gotzain Gulpidek haren gaitzirizpena pulpitu guztietatik irakurraraziko du Bizkaian. Bitxiki, Unamunoren zaleak abertzale edo euskaltzale gazteak dira, gatazkan hasi diren kristau kritikoak. Lehen fase batean, Unamuno «benetako» katolizismorako errekuperatu da: katolizismo

ofizialaren (frankistaren) aurka, beraz. Erlijioa baino gehiago Estatuaren doktrina politiko ofizial bere buruaz segurua zenaren aurka, egiazko fedea zalantzarekin eta bere buruarekin etengabeko borrokan diharduena dela adieraziko da. Fede angustiatu existentzialista. Lehenengoetako bat Unamuno honen aldeztan, Karlos Santamaria izan da, *Eganen*, eta, Donostian eman dituen konferentzietan, batek baino gehiagok gogoratzen baitute oraindik hauek sortu zuten «eskandalua». Garai hartan ere gauza susmagarri asko zegoen pentsamendu ofizialean, eta Unamunoren zalea izatea zen bat⁹³. Bestetik, egia zen –dogmatikoak oso gutxitan okertzen dira kontu hauetan– zale haiek ez zirela mundu ofizialaren debotoenak izaten. Unamuno katolizismo ofiziala baino katoliko jatorragotzat hartzeko, nolana ere, ausardia baino gehiago, sistemari muzin egiteko gogoia behar zen, galanta, eta horixe zen gogotik zegoena. Katolizismo Unamunozalea katolizismo antifrankistaren parekoa zen, Eliza ofizialaren kontrakoa.

Bigarren berreskurapena Unamuno euskaldun jatorrarena izan da, ozta fededun jatorrarena baino zeregin errazagoa («bere burua euskaldun peto eta abertzaletzat daukaten asko baino eus-

---

93.- Ikus Sudupe, Pako: *Nemesio Etxanizen biografia eta ideologia*, Bilbo, 1996, 177, 78. oin-oharra.

kaldun jatorragoa» –euskararen etsai hau!). Lan honi Salvatore Mitxelenak ekin dio *Unamuno ta Abendats* saiakerarekin (1958). Badaezpada, Azpiazu apaiz omentsuaren hitzaurretxo batez babestu du bere burua⁹⁴. Baina zergatik eta nola kontsideratu hain zuzen Unamuno euskaldun jatorraren prototipo? Eta hor ikusten da bilatzen den euskaldun jator hau ez dela jada beste euskaldun jator klasiko hura. Unamuno dena da, «Euskal Anima onen gaurko edo mendeterdi ontako ezinegona, kontentagaitza, marmarra ta maxia, negarjotzea, asalda aserrea, menderakaitza, bizi naia, agoni burruka, kontragite edo antagonia, etsipena ta etsiezina ta itxaropena, askatu leia, euskal mina ta arrandia, ni ta ni-a, bakartasuna, azibearra, jaundu gogoa, ezilkor gosea, norberatasuna, langiletasuna, laztasuna, zintzotasuna, erlijiotasuna...» inork baino hobeto ispilatzen dituen⁹⁵. Hau da, azken mende eta Erdiko euskal historia tragikoaren espresioa, hots, azken mende eta Erdiko euskaldun egiazkoa. Horrek esplikatzen du euskalduntasuna ulertzeko modu berrian Unamunok leku bat hartzea. Euskalduntasuna bera ez da jada tipo

---

94.- «Susmo txarrez letozkidake bearbada zenbait irakurle», hasten da saioa. «Euskaldun baten billa natorkizu beraz Unamunogana».

95.- Mitxelena, Salvatore: *Idazlan guztiak*, Arantzazu, 1977, I. liburukia, 312.

ideal –euskaldun baserritar bakezale, demokratiko, fededun– baten irudiarekin ulertzen; historikoki ulertzen da. Testu hau 1958an argitaratua da, urte pare bat lehenago idatzia.

Foruen hondamendiaren osteko Euskal Herriaren hiru garapidetzat har daitezke Arana Goiri (edo euskaltzaletasuna, nahiago bada), Unamuno eta Pío Baroja. Konkretuki Unamuno eta Baroja esan liteke biak kontrako norabideetan mugitu direla. Unamuno, oso Euskal Herrizale hasirik, geroz eta gehiago mesetarekin identifikatuz joan da, Gaztelaren eta Espainiaren mistiko bilakatu arte, Euskal Herriaren axola handirik gabe eta iparraldeko Europarekin zaputz. Barojaren hasiera literarioetan, alderantziz, Gaztelaren lilura eta interesa dago. (Euskal Herriko hiri merkatarari eta industrialetan ez; «no pensamos más que en Toledo y en Granada»). Baina geroz eta gehiago iparraldeko lanbroa eta paisaia gustatuko zaizkio, Euskal Herriko jendea, itsasturiak, abenturazaleak, ipar Europa germanikoa eta bere mitologia, eta geroz eta gogaikarriago izango zaizkio Gaztelako eguzkia eta Mediterraneoako argitasuna, hegoaldeko izpiritu komediantearenganako ere destaina geroz eta mingotsagoz. Barojak ere bereak esan izan ditu hemengo hainbat jende eta gauzari buruz, euskara ez du egungo munduan baliagarritzat jo, eta, batez ere, beti ezinikusi garratza erakutsi du jeltza-

leekiko. Halere, gerra ostean, Koldo Mitxelena euskal jeltzaleak Barojaren euskalduntasuna eta jatortasuna errebindikatu ditu⁹⁶, eta Jon Etxaide, Txillardegi, Barojazaleak izango dira.

Hirugarren Unamuno berreskuratua kritikoa da, egiatia, mito eta uste onen apurtzailea, are «ezkertiarra»⁹⁷. Eskuina ala ezkerra alternatibaren maneran, «Unamuno ala Jammes?», ipini du Txillardegik alternatiba: nork espresatzen du zinezko Euskal Herria, zinezko errealitatea?⁹⁸. Eskuinkeriak utzi eta, abertzaletasunak kritikoa eta zinezkoa izan behar du. Txillardegik «bizkaitarren» arrazakeria eta integrismoa salatzen du (eskuindarren ezaugarriak biak)⁹⁹. Behiala Unamuno gazteak bezalaxe, euskal historiaren mitifikazioa salatzen du orobat, eskuindarkeriatzat jotz: «eskuindarrek aspaldiko euskaldunen

---

96.- «Maite zituen gure zeru-lur-itsasoak, maite gure jendea, gure izaera, gure gizabidea, gure mintzaera euskaraz ala erdaraz», «gure lurraldea inor gutxik bezala ikusi du», ikus Mitxelena, Koldo: «Baroja hil ondoan», in: *Idazlan Hautatuak*, Bilbo, 1972.

97.- Ikus «Eskuindar eta ezkertar», in: *Huntaz eta Hartaz*, (Goiztiri) 1965, 27-40. Ikus 30. orrialdean, adibidez, Unamuno Marxekin, Sartrekin eta Camusekin batera aipatua (eskuinari oposatuak denak); 37. orrian Marxekin batera (Txillardegiren saio bildumaren tituluak berak Unamuno gogorarazten du, noski: *Contra esto y aquello*, 1912).

98.- Ikus Igara [Txillardegi], «Unamuno ala Jammes?», in: *Jakin* 21 (1966) 81-84.

99.- *Huntaz eta Hartaz*, *loc. cit.*, 37.

zorientasunaren ipuia sinistarazi nahi digute besteoi; eta ezin lorturik, gutaz etsitzen dute. Zergatik etsiko? Orain arte, nere ustez, eta aspaldian are gutxiago, euskaldunak zoritxarrean eta zapaldurik bizi izan dira. Eta hau egia dala frogatzen ahal dala uste dugu. Ezkertarrek uste dute, beraz, badala garaia euskaldun herriak lehenengo aldiz bere burua altxa dezan; eta hau esatean ez dugu milimetro bat ere atzera joan nahi, “lege zahar” bila, denbora “zoriontsu” haietaz ez baitugu deusik ere sinesten. Ikusi besterik ez da hau Euskal Herriko kondairan; edo euskalduna nola bizi dan aldakuntzarik gertatu ez diran eskualdeetan. Gogora ekarriko ditut ezaugarri nagusiak: gosea, eritasuna, miseria, edozertarako behar gorria, apezkeria, ezjakintasuna, euskaldungoarekiko mespretxua, eta morroin-plegua. Horra hor galdutako parabisua»¹⁰⁰. Berriro: «Hemen nik esan ditudan batzuk, zalantzarik ez, asaldatu egingo dituzte nere herrikide batzuk: gure kaso ez omen da berdina, gure kondairan Euskal Herria demokrazia hutsean bizi izan omen da. “Chauvinismoa” eskuindarra da; eta asaldu horrek gehiago erakusten du asaldatuen eskuintasuna, beste ezer baino. Euskal Herrian, beste nunahi bezelaxe (edo beste nunahi bezelatsu bederen), baziran

---

100.- *Ib.*, 35.

nagusiak eta morroiak, haundikiak eta herri xehea. Hainbestetan aipatua izan dan demokrazia hura ipuirik haundiena iruditzen zait. Euskal Herrian guk sozialismo bat jartzen baldin badugu, sinetsirik egon gaitezen: mundu guzian bezela (edo bezelatsu bederen, barka) lehenengo aldiz gertatuko da demokrazian bizitzea euskaldunak»¹⁰¹. Hau dena –permiti iezadazue berriro urtea gogoratzea– 1965ean argitaratua da. Ez da EHuko oraingoxe profesoreren batena.

1957an, Txillardegik «Unamuno eragille» izenburuaz artikulu bat argitara du *Eganen* («kondenatu berria delarik»), haren eragina gazterian aitortuz¹⁰². «Eragin ikaragarria izan du gazteen artean aspaldidanik, eta orain ere badu asko, ta zerbaitengatik gertatu da au»¹⁰³. Beste alderdiak ez dira ezkututzen («euskera gorroto izan zuen»)¹⁰⁴, baina haren izpiritu kritiko, existentzialista, kezkarazlea goratzen da. «Esistentzialista guziak bezelaxe, oiturakeritik ateratzen gaitu. Irakurri-ala piztu egiten gera, beste mundu berri bat ikusita. Kanean ikusi ez degun zerbait arkitzen degu argan»¹⁰⁵. Gizarteko giro

---

101.- *Ib.*, 36-37.

102.- Txillardegi: «Unamuno eragille», in: *Egan* 3-4 (1957) 170-177.

103.- *Ib.*, 175.

104.- *Ib.*, 170.

105.- *Ib.*, 176.

materialista salatzen du: futbola, dirua, negozioak..., «orduko gazte ero» horrek, frankismo bete-betean. Jendea ongi eta lasai bizi zen. Oso konforme bizi zen «gehiengoa». Eta Unamunori lasaitasun eta patxada hori apurtzea eskertzen zaio hain zuzen. Deskontentua eta ezinegona ereitea. «Gure giro txar onetan, jaso egiten gaitu. [...] Zuzpertz egiten digu biotza, piztu egiten gaitu, urduri utzita. Lozorro ta gezurraren bidez lortuko bada pakea, ez du ezertarako nai; ta sasi-pake au iltzeko asmotan dio: “Pakea! Pakea! Pakea! Ala egiten dute korroka gure zingirako igel eta txaburu guziak”¹⁰⁶. Unamuno heresea bada, ongi da Elizak hura kondenatzea; haatik Unamuno heresea baino askoz okerrago eta kaltegarriagoa da –zioen Txillardegik– bere etekinei baizik begiratzen ez dien jende txit ortodoxo bakezale guztia. Unamunok inkonformismoa irakasten du. «Berari eskerrak arkitu degu askok gure burua». Eta: «[...] Naiago dedala nik Unamuno eragillea, bere akatsak eta guzti, beinere kezkatu ez diran sasi-zentzudun berekoi guziak baño», aitortzarekin bukatzen zuen¹⁰⁷.

Unamunok paradoxak maite bazituen, paradoxa polita izan da hauxe: euskal historiaren filosofia berria historiarik gabetsu utzi gin-

---

106.- *Ib.*, 177.

107.- *Ib.*

tuen Unamunoren filosofiatik abiatuta garatu da (arrazoiaren aurka, eta bizinahiaren, ni neu izan beharraren eta abarren motibo unamuniano klasikoenekin). Baina puntu hau aski izan bedi aipatzea bakarrik, gehiago luzatu gabe. Beste azterketa bat eskatuko luke. Gogoratu beharreko hauxe dago hala ere: Unamunozalea izateak, adiera unamunotar egokian, ezin adieraz lezake etiketa bat (askotan egiten den legez, geu hartaz jabatzeke: «Unamuno liberala!»). Ezta hari amen-amen esatea ere: letraz izango litzateke hori unamunotarra, ez izpirituz. Egiaz unamunotarra Unamunorengandik abiatu eta, harekin eztabaidan, kontraesanean eta kontraerantzunean norbere pentsamendua garatzea da, berez: pentsamendu berri bat, kritikoa Unamunorekin eta Unamunori gure kritika egiten utziz. Egote-ra etorrita gauden puntutik, ehun urte geroago, *Paz en la guerrako* Unamunoren filosofiari gaur egingo geniokeen funtsezko kritika aski erradikalki unamunotarra ez izatea litzateke, hau da, kontraesana historian ez aski erradikalki pentsatzea. Izan ere, oso xix. mendeko modu positibistan, kasik modu mekaniko batean dago kontraesana pentsatua haren historian. Salvatore Mitxelenak jada holakoxe zerbait –aski unamunotar koherentea ez izatea– hizkuntzaren kapituluan egozten zion: Unamunoren arabera, hizkuntzak egiten du herri baten izpiritua eta nortasuna;

eta, Unamunoren arabera, gizakiaren aurren-aurreneko grina geu izatea da, ez «beste bat», eta hil edo biziko borroka egiten omen dugu horregatik. Unamunok, ordea, euskaldunok geure hizkuntza lagatzea eta espainola hartzea proposatzen digu! «Ikusten duzu, don Migel, Unamunok darantzuzi –argudiatzen zion Salvatorek–. [...] Unamuno, Unamunoren aurka! [...] Zeure filosofiak aldezen gaitu eta kondenatzen zaitu!»¹⁰⁸. Bestalde, baina, Salvatorek bazuen nahikoa askatasun izpirituko, euskaldunon eta gure hizkuntzaren egungo egoera zinezkoaren (auto)kritikan baliatzeko haren euskararen balioespen

---

108.- Mitxelena, Salvatore: *loc. cit.*, 375. (Eboluzioari adi egon beharko gintzaizkioke: euskara utzi eta espainola hartzeko deia Unamuno positibistak egin du –gero ideia horri beti eutsi badio ere (alegia, egia bada ere, filosofia antipositibista berriarekin, ideia positibista hori ez duela berrikusi); norbere identitatearen gordetzeko antsiaren filosofia, aldiz, geroagoko fase «existentzialistan» da Unamunoren eboluzioan indartsua–. Baina, esan bezala, pentsaera berri hau Unamunok ez dio euskal arazoari aplikatu, ez hizkuntzaren kapituluan, ez kulturaren eta historiaren: Salvatorek egiten dio hori, Unamunorekin Unamunoren aurka!). Unamunoren kontraesan hori berriki J. J. Granja Pascualek gogorarazi digu, «Las ideas lingüísticas de Miguel de Unamuno», in: Zubiaur, J. R., Beti, I.: *Mitos, teorías y aspectos del lenguaje*, Deustuko Unibertsitatea, 1996, 113: «[...] la lengua es el fundamento verdadero de la personalidad colectiva o nacional, la unión entre lengua y pueblo es constante en la obra unamuniana, aunque sin embargo, en relación al euskera, no verá inconveniente en que desaparezca esta lengua sin que el pueblo se resienta porque cree que la lengua vasca es un mal instrumento para desarrollar el espíritu de los vascos».

negatiboa. Euskarak, esango du, ez dauka, berez, Unamunok esan duen mundu modernorako ezgaitasuna: «Ez berez. Bai ordea zerbait gerez, gerezko gaurkuon moztasunez edo ajolakabez, etsaikeriz ere ez danean. –Amarretik bat euskeraz eta beatzi erderaz diardutenak geiegi ta geienak ditugu gaurkoz euskal jende ikasietan, zoritxarrez. Oen aboan eta, ez ote ere?, luman, euskera moztxo azaltzen da, naiko aketz, urri, arlote. Oentzat euskera, Unamunoren ausardiz eurek aitortzen ez badute ere, zaila egiten da, menderakaitza, bost-sei urteko umegorriei tentelkeri batzuk juxtu-juxtu adierazteko baizik balio ez duna, ta beste ezer geiagorako zama galanta; ez gutxitan, gainera, sintasi (?) gogorre-giz eta erdal kutsu bildurregiz areagotua. –Olako geien oen euskerari buruz, eztira zearoko gezur, ez noski zearoko, Unamunoren irizpide garrazak, mingarri bazaizkigu ere»¹⁰⁹.

Beren artean Arana Goiri, Baroja eta Unamuno askotan elkarren etsaiak izan diren arren, guztien ondorengo berdin eta heredero sentitu da gerraondoko belaunaldia inolako arazorik gabe, «fronteen» gaintetiko mentalitate libre batekin, haiek modu diferenteetan egina zuten askatasunaren borrokari eskerrak hain zuzen. Halaxe egin zuen lehenago Unamunok berak,

---

109.- *Ib.* 360

bai liberalen eta bai karlisten ondorengo eta gainditzaile bezala posizionatzean. Eta behiala Unamunok bezalaxe, halaber, gerraondoko belaunaldia euskal historiaren eta errealitatearen irakurketa kritiko bat ahalegindu da egiten: baliabide hobeekin, nik uste, bitartean, historiaren irakurketa ezkertiarra zinez entseatzeko, inolako esentzialismorik gabekoa, ez metafisikoa, eta ekintzari uko egin gabekoa –aitzitik, ekintzatik eta ekintzaren zerbitzuan pentsatua–.

AURKIBIDEA

HITZAURREA	7
MIGUEL UNAMUNOREN GERRA ETA BAKEA	
Joseba Sarrionandia	
BAKEA GUDAN. UNAMUNO, HISTORIA ETA KARLISMOA	29
I	37
II	43
III	137